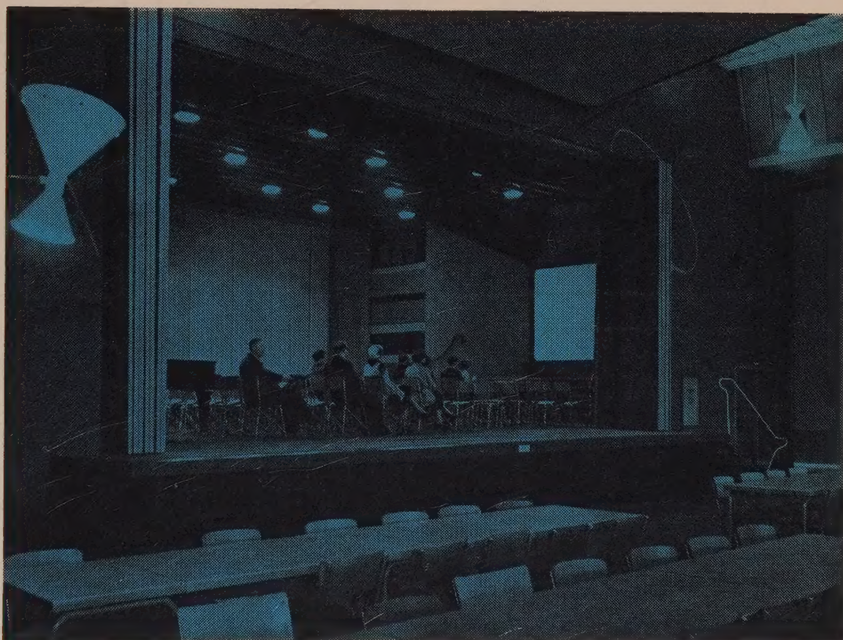
FORUM

maandblad voor architectuur en gebonden kunsten

4/5
1952

Recreation halls

by D. Zuiderhoek

Although the buildings mentioned in this article have all been put under the same heading, they differ in many ways. There are the sports clubhouse in Oude-Schoonebeek, at Voorburg (The Hague) a canteen and bathing establishment which can be changed into a theater, a small concert and theaterhall at Amsterdam and a students club at Rotterdam.

The architects concerned were, however, all faced with the same problem: the creation of a human element in the complicated, highly mechanized, utterly inhuman interior of a modern factory. Architect Duintjer's recreationhall for "Werkspoor" Amsterdam has human proportions. It has become a cosy place, a room rather than a hall and in every respect the antithesis of the factory concerned. Architect Nicolaï created quite a different antithesis. In the barren atmosphere of an oilfield with its derricks and meagre vegetation, he made an inspiring oasis. He transformed a stretch of heathery country into a pleasure garden.

Architect Van de Erve has found the following solution. He created a perfect canteen which can be changed into a theaterhall. The canteen building itself forms no contrast to the rest of the factory. Van de Erve, who designed the entire factory, has evidently succeeded in giving the workers more than a pleasant canteen.

The recreation halls are part of a clear, surveyable larger whole. The factory halls are conceived in such a manner as to save the less essential, individual worker from a feeling of forlorness. Van de Erve has been striving to create an atmosphere in which the individual worker has a chance of becoming conscious of the importance and the creative nature of his particular task.

The students club of architect Haan can also be classed with the same heading, be it with certain reservations.

The first three, above mentioned recreation halls are meant to be „re-creative" in the exact sence. Curiously enough and in contrast to the recreation halls, Haan's students club, in many ways, recalls the old-fashioned factory canteen.

Werkspoor recreationhall *arch. M. Duintjer*

Although the building in which architect Duintjer had to construct a recreationhall was erected during the 17th century, he did not try to compromise by creating a pseudo 17th century style. On the contrary Duintjer has been striving energetically to create a design which is representative of our own times. The columns have been covered with wooden strips and are crowned with rope capitals.

The red stage curtain has been decorated with the sun and the moon and stars. The balustrade of the balcony has been decorated with scraffito work by the painter Hordijk.

Recreationhall of the Ned. Aardolie Mij.
Arch. A. C. Nicolaï

It has already been remarked that Nicolaï's recreation hall and the surrounding grounds remind us of an oasis. The swimming-pool, the sportsfields, the terrasses and the front court are all part of a greater architectonic unity.

Nicolaï was assisted by his wife Mrs. Cora Chaillet. Most of the major lines of the hall are out of square. The result is a spacious, pleasant interior. The colours have been well chosen. The outer balcony with its broad, flat balustrade of concrete is also very fascinating.

Every detail of this hall helps to create the necessary atmosphere of freedom and joyful recreation. Unfortunately the reproductions accompanying this article give us no impression of one of the most important factors which help to create atmosphere i.e. colour.

Recreationhall of the Van der Heem Works (wireless receiving apparatus) *arch. W. S. v. d. Erve*

The recreationhall of Van der Heem's factory has already been thoroughly discussed in the beginning of this article. The painter Krop assisted Van de Erve to determine the colours to be used in the interior. The dark-red colour of the trusses affords us an interesting view of the steel construction and forms a fascinating contrast with the birchwood chairs and the white lamps. The hall is technically adequate in every respect.

The awning over the bar can be lowered to isolate part of the hall. The acoustic installation also functions as a decoration of the interior. As a whole, the recreationhall of architect Van de Erve can be called a great success.

The Students' Club Rotterdam *arch. Herm. P. C. Haan*

The outward shape of the students' club by architect Haan is that of a large roof. Seen from the outside it is difficult to imagine how much this space can contain (Maybe the intentions of the architect were symbolic but one is well aware of the material and other limitations by which Haan has been handicapped). On the other hand Haan has shown that he is capable of creating an original design. Seen against the background of the conception embodied by the other 3 recreation halls already discussed, students clublife seems strangely out of date.

A new Technical School at Ede, arch. Geels & Vos

by H. Brouwer

The ground-scheme of the new technical school at Ede is as simple as it can be. However, it must have been very difficult to come to such a simple solution.

The octogonal space may seem to be a little to grand to be used as a wardrobe. It will, however, also be used as a reception-hall on certain occasions. Unfortunately the building has not become an architectural unity. This is probably due to the many alterations of the original building schemes. Maybe a greater architectural unity could have been achieved if the dualism between the closed, lower building and the open superstructure had been more rigorously stressed.

A tendency to make use of some of the architectural principles of the „New Building" movement can be observed in this building. Although it seems unprobable that architectural „truth" will issue from a compromise of extremes, certain buildings in which valuable thoughts from different schools are brought together, will undoubtedly become indispensable backgrounds to non-compromising, architectural manifestations of the future.

A new school at Zutphen, arch. Verhagen, Kuiper, Gouwetor & De Ranitz, in co-operation with R. D. Bleeker

by H. Brouwer

The school in question has much of our sympathy.

It reveals a peaceful and clear design.

The building has been designed to house two different kinds of educational institutions: the Gymnasium, an educational system with a classical basis, and the so-called H.B.S., a system with a sub-structure of modern languages and mathematics. The combined social activity of both systems is concentrated in the main-central building.

The spacious urbanistic conception of the whole, contrasts favourably with the rather crowded surroundings. The main-building however is somewhat heavily conceived when compared to the two other buildings accompanying it.

An adequate application of "landscaping" and the art or gardening will no doubt lend a little more intimacy to the whole. The simple and spacious character of the interior is undoubtedly the result of clear and logical thinking. The seperateness of both educational systems and their architectural combination have not become dogma's for the desingers.

The hall and the class-room of this school are separated by a low wall surmounted by glass.

The pleasant interior atmosphere of both classwings is determined by large sash-windows.

The main-building contains a large number of small classrooms. According to the opinion of the author of this article the most attractive space is the hall with its greyish yellow coloured tricks.

The auditorium-hall has unfortunately not become the architectural culmination of the whole. A stair-case leads us to the gymnasium-building which in many ways affords us a pleasant surprise.

The asymetrical arrangement of the large windows and the warm, red coloured ceiling are indeed very pleasant to look at, and create an atmosphere of festivity.

As an architectural composition this building bears comparison with the best foreign examples of its kind.

Yet, somehow it lacks the necessary stress resulting from the contrast between open and closed planes.

There is also too little interchange between the outer space and the mass of the building. However, the material limitations of present-day architecture are such that real „plastic" building has become practically impossible.

Maandblad gewijd aan Architectuur en Gebonden Kunsten. Opgericht door het Genootschap „Architectura et Amicitia" in samenwerking met de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, B. N. A. Orgaan van het Genootschap A. et A.

Zevende Jaargang No. 4/5
April/Mei 1952

FORUM

Redactie Secretariaat: Mej. I. D. Foest, Keizersgracht 476, Amsterdam-C., tel. 35375, aan wie alle voor de redactie bestemde stukken moeten worden gezonden

INHOUD VAN DIT NUMMER:

Op het omslag:

boven: scheikundelokaal in Gymn. en H.B.S. Zutphen (foto J. Versnel)

midden: filmzaaltje in personeelsgeb. V. d. Heem (foto E. M. v. Ojen)

onder: foto Cas Oorthuys

Het volgende nummer zal gewijd zijn aan:
C.I.A.M.-Nederland

„FORUM" verschijnt met 12 nummers per jaar

Abonnementsprijs *f* 24.— per jaar
Losse nummers, indien aanwezig *f* 2.50 per nummer
Alles franco per post bij vooruitbetaling te voldoen
Voor België Frs. 340.—

Prijs van dit nummer *f* 3.—

Voor advertenties wende men zich tot de uitgever

Uitgave en Administratie: G. VAN SAANE, Herengracht 406
Amsterdam-C. - Telefoon 36186 - Postrekening 681.31.

Recreatiegebouwen

D. Zuiderhoek

Het moge dan zijn, dat we de hier gepubliceerde werken alle recreatiegebouwen noemen, wie ze vergelijkt zal wel dadelijk ontdekken, dat zij in vele opzichten verschillen. Met hetzelfde woord bedoelt men in Schoonebeek het gebouw van een sportclub, in Voorburg een tot compleet theater om te zetten cantine met badhuis, in Amsterdam een intiem concert- en toneelzaaltje en in Rotterdam een studentensoos.

Het schrijven van een vergelijkende beschouwing lijkt dan ook aanvankelijk minder zinvol. Bij nader inzien echter blijken naast de programma-verschillen juist weer bepaalde overeenkomsten tot vergelijken te prikkelen.

Voor de onderscheidene architecten was deze voorwaarde steeds dezelfde, dat ze vorm dienden te geven aan een stukje menselijkheid in het zo economisch mogelijk geprojecteerde schema van een fabrieksmachinerie — ergens een detail hadden te verzorgen in het stelsel van gangen, hallen en lopende banden, waar het productie-proces nu eens zelf weigert verder te worden opgevoerd, maar — tot verbazing van het in de machinerie krioelend mierenvolk — blijkt zich vriendelijk te kunnen omkeren en een hand te kunnen uitsteken naar kleine menselijke wezens. De architecten moesten in het metalen geraas van de apparatuur ergens de verrassing brengen van een Vox Humana, die op een gezicht met smeer en zwart een glimlach weet te wekken, om een herinnering of om een vooruitzicht.

Bij Duintjer heeft die overweging een sterke tegenstelling veroorzaakt In het indrukwekkend geheel der Werkspoorcomplexen is de ontspanningszaal een ander wereldje. Een „knusse" ruimte met opvallend menselijke proporties. De afmetingen van mens en fabriek, die bij het steeds groeiende Werkspoor tot haast belachelijke verhoudingen uit elkander gelopen waren, ziet men in deze recreatiezaal haast tot woningverhoudingen teruggebracht. Deze ontspanningszaal is haast een kamer geworden. Een kamer, welke in het gedachtenleven van de op Oostenburg werkende arbeiders een vast punt en in zekere zin een steunpunt zal worden.

Ingang fabriek en recreatiegebouw
Werkspoor Amsterdam
Plastiek van W. L. Reyers
foto Spies, welwillend
afgestaan door Eland-Brandt NV

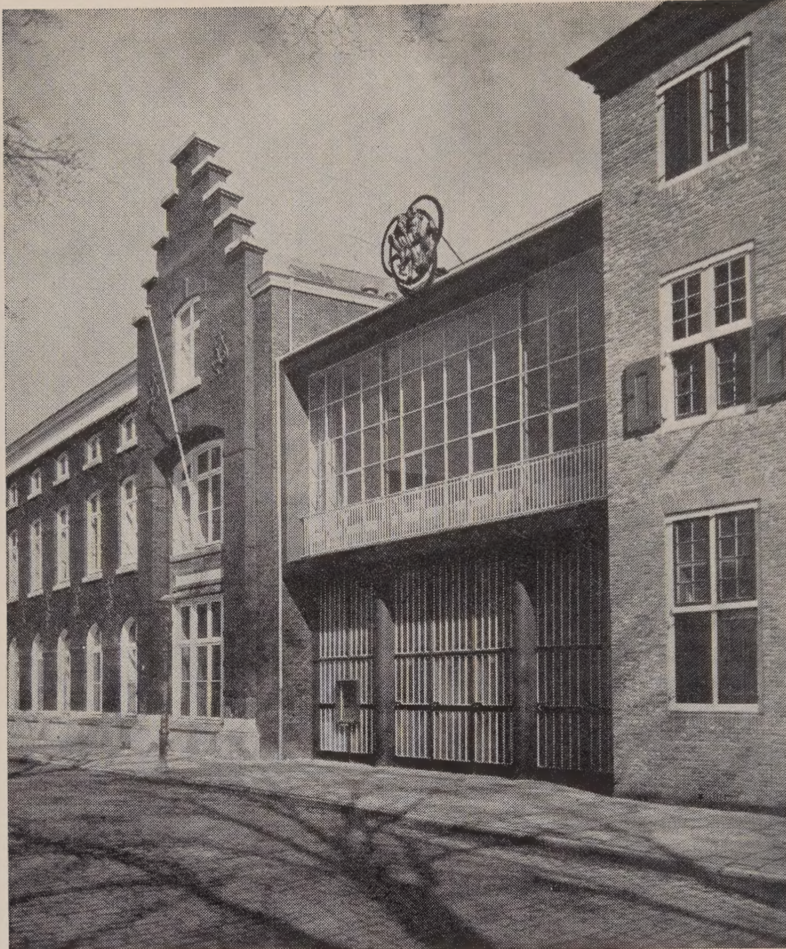
Nicolaï heeft een andere tegenstelling opgewekt. In het vale oliegebied, met z'n schrale beplanting, ja-knikkers en boortorens, heeft hij een inspirerende oase gemaakt. Een voortreffelijk doordachte tegenstelling. Hij heeft de heigrond, met het begeerde maar zo irritant diep zittend vocht ergens tot een lusttuin gemaakt; het haast tot een obsessie wordend verband van mens en aardkorst ergens tot een heel vriendschappelijke verhouding omgezet.

Merkwaardig dat Van de Erve tot iets heel anders kwam. Zijn voortreffelijk doorwrochte cantine, welke op vernuftige wijze tot theater is om te zetten, is een staaltje vrijgevigheid van bedrijf aan arbeider, dat er wezen mag. Maar opvallend blijft zijn gebouw fabriek. Hoe doosachtig zelfstandig dit symmetrische gebouw ook voor het fabriekscomplex moge staan, het blijft er een stuk van. De maatverhouding van mens tot bedrijf blijft in deze zaal nauwkeurig gelijk aan die in de fabriek.

Hoe komt het, dat niettemin zich geen ogenblik de gedachte opdringt, dat hier van een minder sociale of menselijke instelling van de architect sprake is? Waarschijnlijk omdat Van de Erve als ontwerper van de complete Van der Heemfabriek meer vermocht te doen voor de arbeiders, dan hun alleen een menselijke cantine geven.

Deze recreatiezalen zijn een ingepast onderdeel van het overzichtelijke, opene, maar bovenal streng ordelijke geheel van dit industriecomplex. Voor deze overzichtelijkheid, openheid en orde probeerde de architect aan elke werkman een zeker gevoel van zelfstandigheid te geven. Hij trachtte de kans te ontlopen, dat de kleine arbeider zich zoek geraakt, verloren zou kunnen voelen in het geheel. Daarom plaatste hij ieder, ook degeen die aan een onderdeeltje knutselt, op een mathematisch vaststaande plaats.

Van de Erve toont daarmede niet tevreden te zijn met een creatieve ontplooiïng dezer mensen in hun vrije tijd. Neen, hij wil ze ook bij de lange dagtaak de stimulans geven van het creatieve in hun dagelijks werk, van hoe bescheiden aard ook. Hij tracht dit te bereiken door hen, dank zij de orde en overzichtelijkheid van het woonhuis van het productie-proces, bewust te maken van het gewicht van ieders aandeel in de totstandkoming van het product. Dat de architect deze orde door geen enkele schaalvariatie

Recreatiegebouw voor Werkspoor te Amsterdam

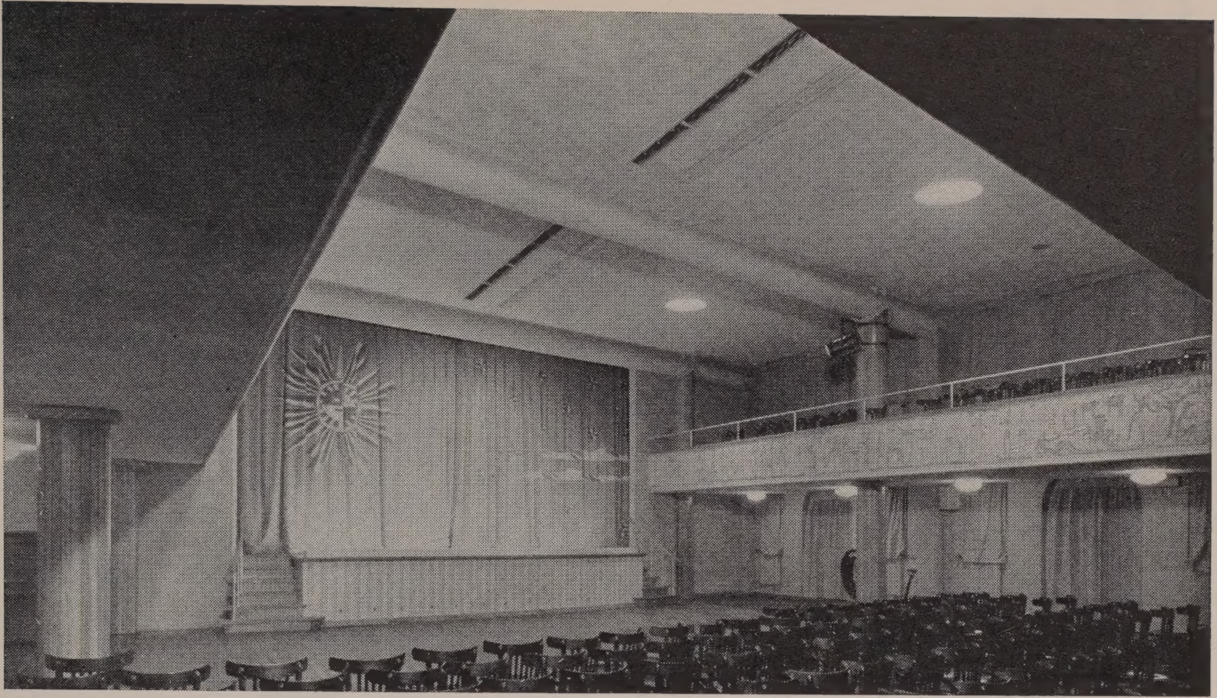
Arch.n Irs G. J. en A. J. Langhout en M. Duintjer

liet verstoren is, zo gezien, dan ook volkomen aanvaardbaar. Fabriek en cantine ademen in meer dan alleen architectonisch opzicht een weldadige geest van moderniteit.

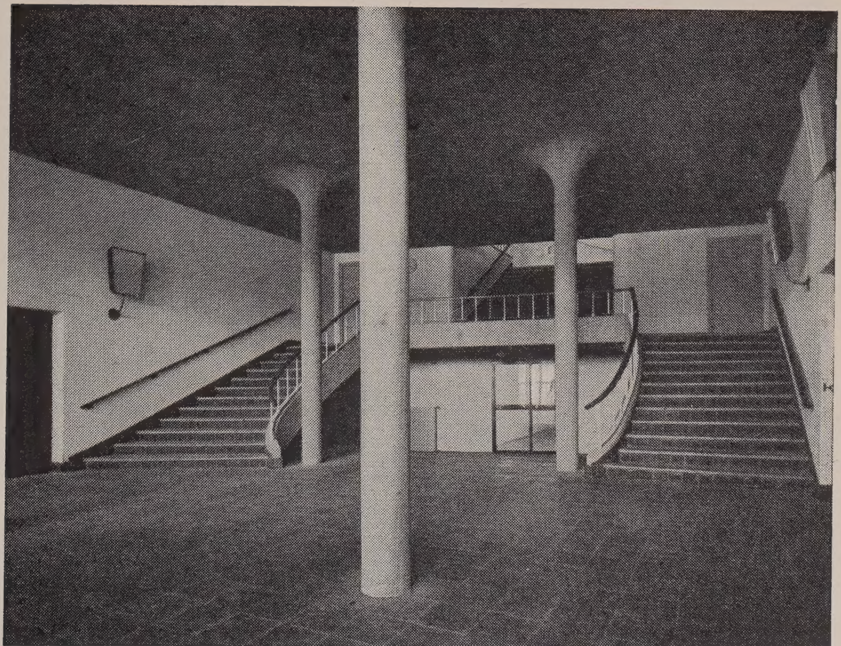
Haan past met zijn studentengebouwtje in deze reeks, wanneer wij de Handelshogeschool zijn bedrijf en de studenten zijn arbeiders noemen. Die vergelijking gaat gedeeltelijk op, doch slechts gedeeltelijk. Want men bespeurt in de gering ter beschikking staande middelen onmiddellijk de afwezigheid van een vrijgevige fabriek. Slechts een zeer bescheiden industrie zou zich tegenwoordig op een dergelijke wijze af kunnen maken van de behoefte aan personeelsrecreatie.

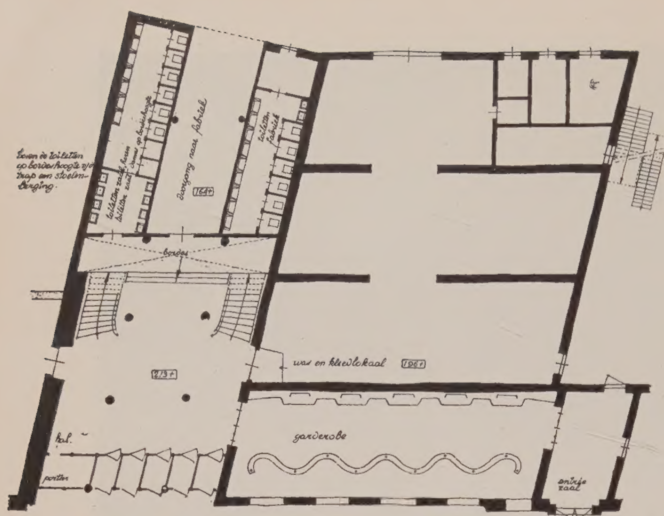
Bij de drie bedrijfsgebouwen kan gezegd worden, dat zij het best geslaagd zijn in hun recreatieve taak, naarmate zij tot een creatieve arbeidzaamheid prikkelen, die afwijkt van het werk in loondienst. Wanneer de monteur zich tot acteren, zingen of klarinet blazen geroepen gaat gevoelen, de oliepomper tot zwemmen of kegelen. In Haan's gebouw brengt de student het evenwel niet verder dan tot kroegleven, n.l. praten, biljarten en „lol" maken. Zijn opgave zal er naar geweest zijn en daarom treft deze critiek dan ook minder hem dan zijn opdrachtgever. Maar dezelfde oûbakkenheid, die in het woord sociëteit klinkt, proeft men ook in dit project, dat slechts van Haan een modern jasje kreeg, maar de burgerlijke grimas van dit ongezond soort samenzitten van intellectuele jongeren niet vermag te verbergen. Merkwaardig dat geen der vorige projecten, die voor de industrie waren ontworpen, zo op een fabrieksschaftlokaal geleken als deze studentensoos.

In deze algemene opmerkingen dient nog te worden gewezen op de combinatie van sommige recreatiezalen met doucheafdelingen. Het kan worden erkend, dat zo'n combinatie eigenlijk wel geestig is. Terwijl de arbeiders aan de dagelijkse ontmoeting in werkpak gewend zijn, schuilt reeds iets feestelijks in een programma, dat het „beste pak" nodig heeft. Wie ook maar enige ervaring heeft van feestelijke uitvoeringen, wedstrijden of bridge-drives van personeelverenigingen, weet welke merkwaardige ontdekkingen daar te doen zijn, als de gezichten van de zeep glimmen en door witte stijve boorden en brillantinekuiven hoogglanzend zijn geëncadreerd. Bij zo'n gelegenheid weet men dat douche's en recreatiegebouwen bij elkander behoren.

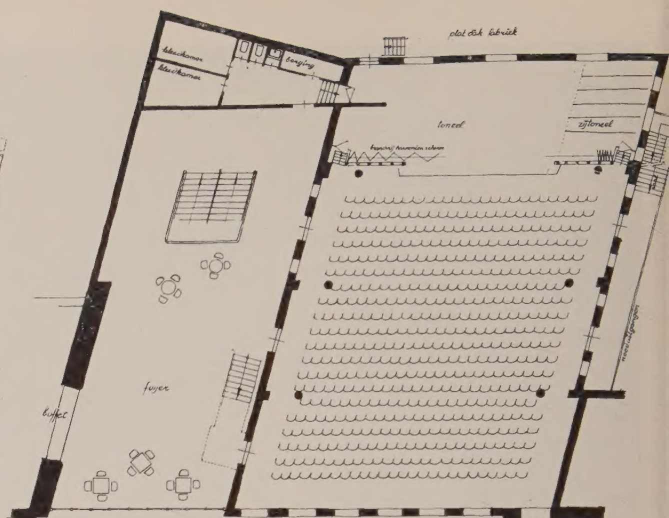

foto's J. d'Oliveira

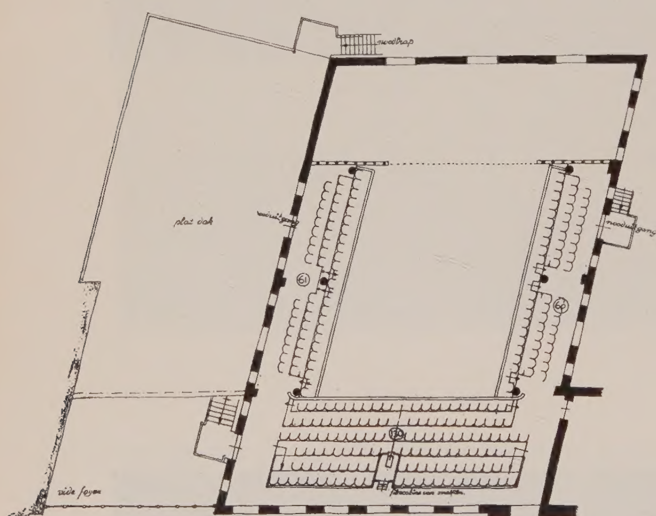

Fabrieksingang en beg.grond recreatiegebouw

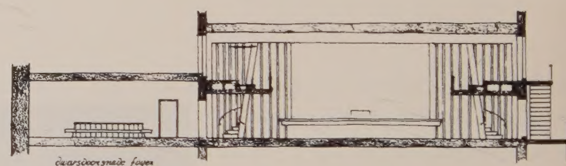

Zaal 516 plaatsen 1/400

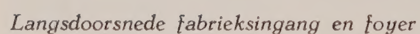
Recreatiegebouw Werkspoor Amsterdam

Balcon en gaanderij 251 plaatsen

Dwarsdoorsnede zaal en foyer 1/400

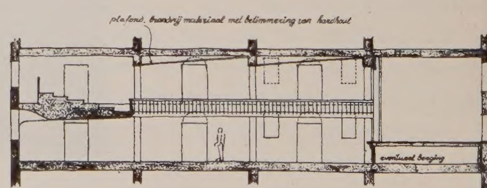

Langsdoorsnede fabrieksingang en foyer

Langsdoorsnede zaal

foto's J. d Oliveira

Wanneer hier nu nog enige beschouwingen volgen over de gebouwen afzonderlijk, wordt ter voorkoming van verwarring — en alleen daarom — de zojuist aangehouden volgorde gehandhaafd. Verder geldt voor vrijwel al het gebezigde foto-materiaal dat, hoe knap en vakkundig dit ook gemaakt werd, het volkomen onmachtig is een indruk te geven van de ruimten. De exterieurs kunnen er nog wel mee door, maar van de interieurs weet men bij de beschouwing dezer foto's nog maar bitter weinig.

De directie van Werkspoor liet na de succesvolle restauratie van de XVIIe eeuwse admiraliteitslijnbaan, ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan, ook de gevel van de uit 1661 daterende lijnbaan der Oostindische Compagnie restaureren. Deze gevelrestauraties waren in handen van Vader en Zoon Kok. Achter de eerste gevel richtte Werkspoor het „Museum van de Eilanden" in en tevens het „Museum van Werkspoor". Achter de gevel van het tweede gebouw, dat in de volksmond „het suikerhuis" werd genoemd, kreeg Duintjer zijn zaal te maken. Dus achter de machtige kruisramenaffaire, die voor ander gebruik bestemd waren.

Het schijnt, dat hij de hem daarmede opgedrongen proporties van harte heeft aanvaard, want men bespeurt nergens enig conflict met de antiekwinkel. Opmerkelijk is hij evenwel nergens in namaakdetaillering vervallen. In tegendeel tonen alle onderdelen een noeste poging naar eigentijdse vormgeving. Wie de finesses hiervan wil kennen, moet de zaal zelf gaan zien. De werking van de met houten stroken beklede kolommen en de als kapitelen werkende touwkransen is van een genoeglijkheid, die het interieur verwant maakt aan sommige scheepssalons. Ook het rode toneeldoek met zon en sterren helpt mede aan de „gezelligheid" van deze zaal. Maar sterker dan deze en andere onderdelen wordt de sfeer van fijne verzorgdheid bepaald door het scraffitowerk van de rondgaande balconbalustrade. Dit is door Hordijk gemaakt. Het is evenwel aan de architect te danken, dat deze decoratie een zo belangrijke plaats kreeg in het interieur. Soms treft men in gebouwen schilderingen of andere kostelijke en kostbare kunsttoepassingen, die door de hun toegewezen plaats minder tot de luister van de architectuur bijdragen, dan zij zouden kunnen doen.

Duintjer heeft deze decoratie daar aan doen brengen, waar ze het karakter van de ruimte op z'n sterkst beinvloedde. Hij bewijst daarmede een goed regisseur te zijn.

Men kan zich afvragen of Hordijk's motieven — een sierlijke reeks mythologische personages in discrete gewaden — voor het personeel van Werkspoor begrijpelijk en voor dit zaaltje juist gekozen zijn. Kan men hier nog wel van harte het amateurcabaret bedrijven, nu deze aan hoog cultuurpeil herinnerende gracelijke wezens letterlijk plaats namen in de kring der toehoorders? Mozart, Purcell of Bertus Aafjes horen er beter thuis dan Bandy met z'n „Soek de son op". Een raadsel blijft, waarom voor de stoelen de keuze viel op deze zwartbruine hatelijke monsters.

Als gezegd, deze recreatiezaal is een intiem wereldje, dat een grote tgenstelling vormt tot het gigantische bedrijf. Duintjer heeft in de ingangshal en de trapopgang enigszins een tussenschakel tussen deze uitersten gelegd. De gevel van dit tussenlid bevindt zich dus temidden van een in XVIIe eeuwse trant gerestaureerde façade en een XIXe eeuws gebouw. Duintjer heeft niet geschroomd hieraan een eigentijds karakter te geven. Mede door de van zijn historische buren afgeleide ruitproporties, heeft Duintjer's gevel iets zo vanzelfsprekends gekregen op deze plaats, dat men geen architectonisch probleem meer vermoedt.

De afwerking van de ingangshal — die gecombineerd is met een fabrieksingang — is nog helemaal in fabriekssstijl. Ook de lampen tonen hun tweeledig gebruik. Zij zijn wat te feestelijk voor de fabrieksentree en wat te ijzerachtig voor de feestzaal. Met de trappen is dat hetzelfde. De wandschildering op deze trap is weer van Hordijk. Een fijn en sympathiek staaltje, met bewonderenswaardig weinig middelen, maar te teer om op deze plaats lang in stand te blijven.

Voor de Nederlandse Aardolie Maatschappij heeft Nicolaï een recreatiecomplex gemaakt, dat — als gezegd — doet denken aan een milde oase in dit schrale gebied. Zwembad, sportvelden, terrassen en voorplein zijn tot een geheel geworden met het in onderdelen uiteengehaalde gebouw. Zo ontstond een boeiende wisselwerking van buiten- en binnenruimten. Men kan niet van Nicolaï zeggen, dat hij in dit min of meer verlaten deel van het land verdroogd is of zo. Integendeel, zijn fantasie weet uit de eenvoudige middelen, waarmede dit gebouw tot stand kwam, zoveel te halen, wist er zo mee te spelen, dat men niet aan de indruk kan ontkomen dat hier te veel gebeurt.

Maar dat is maar een schroomvallig geuite critiek, want het is een sensatie ergens in Nederland zoveel fantasie opgetast te zien. De rijweg naar dit gebied aan onze Oostgrens voert door steeds schraler wordende landschappen en men verdenkt, aangekomen voor dit gebouw, de kilometerteller van dienstweigering, want men waant zich een ogenblik door Sleeswijk heen op Deense grond.

Onmiskenbaar is Nicolaï bij het werken aan de grote zaal goed geholpen door zijn vrouw Cora Chaillet. Vele zaken in deze zaal verraden de vrouwenhand. Ruimtelijk is daar heel wat bereikt. Haast alles staat scheef. De van haaks afwijkende lijnen van de glaspuien, de spanten, plafonds en trappen, verschaffen deze zaal een boeiende ruimtelijkheid.

De zeer gevarieerde stoelvormen met allerlei scheefstaande bamboespijltjes werken samen met de staafjes der balcon- en trapbalustrades. De planten (nu veel verder uitgegroeid sinds het bezoek van de fotograaf), de talrijke lampen en het azaleamotief van de „Ploeg" gordijnstoffen vervolmaken een hoogst vibrerend beeld dat feestelijk werkt. De kleuren zijn goed gekozen, contrasterend tegen de rode baksteen en de grijze verf op de betonconstructie. Vooral het bijzondere ultramarijn van het donkere latjes-

Ontspanningsgebouw voor de Ned. Aardolie Maatsch. Oud-Schoonebeek
Arch. A. C. Nicolaï

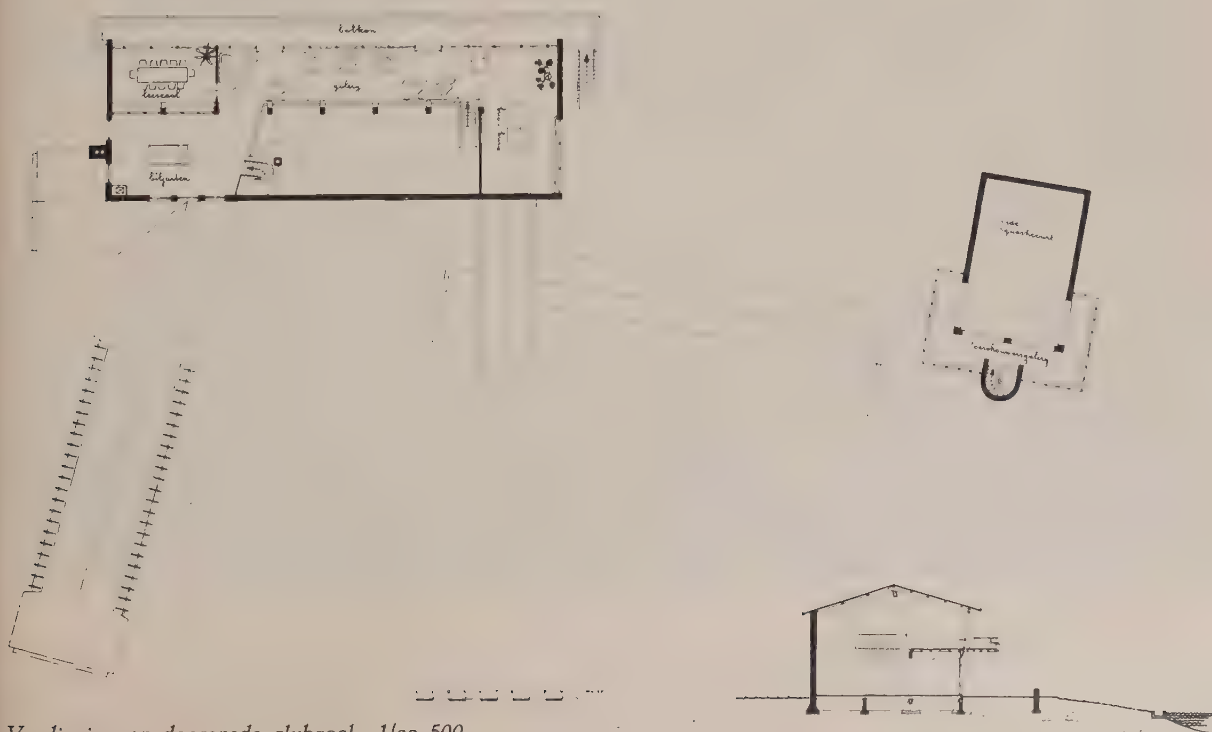
foto's J. d'Oliveira

Situatie 1/

Beg.grond 1/ca 500

Ontspanningsgebouw N.A.M. Oud-Schoonebeek

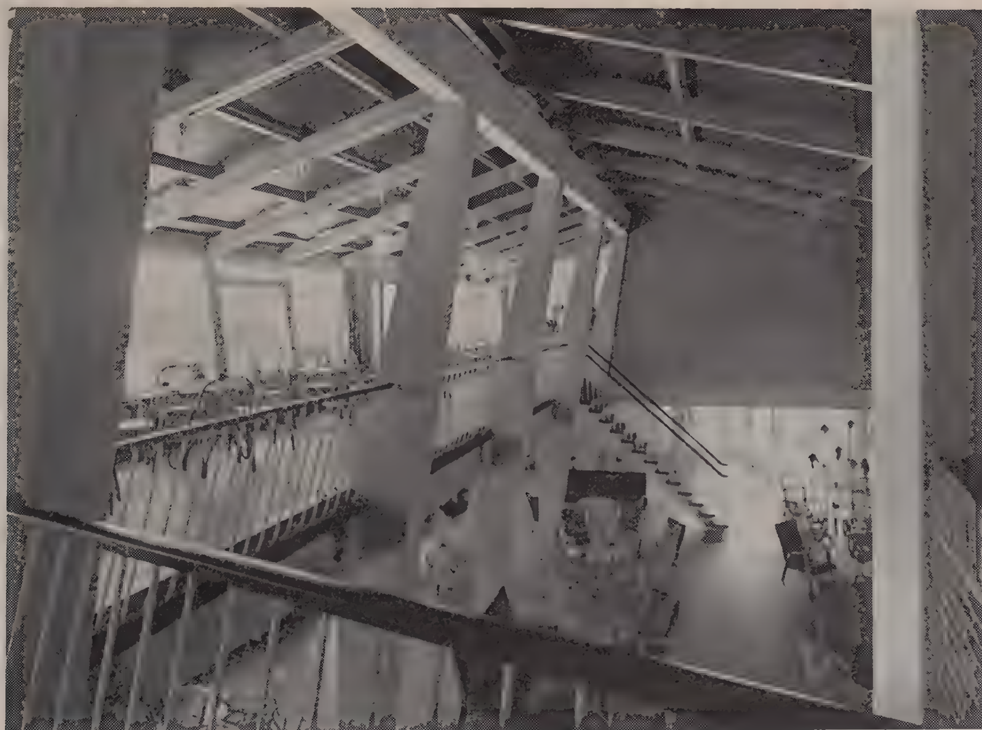

Verdieping en doorsnede clubzaal 1/ca 500

foto's J. d'Oliveira

Ontspanningsgebouw N.A.M. Oud-Schoonebeek

Ontspanningsgebouw N.A.M.
Oud-Schoonebeek

plafond en het stom-eenvoudige bruine beitswerk van de spanten vormen een prachtige achtergrond voor al deze gebeurtenissen en wijzen op een vaardig voorstellingsvermogen.

Deze zaal is een hartstochtelijke uitbarsting, een klankrijk hoofdmoment in het complex. De verdere ruimten alle te bespreken zou hier te ver voeren. Gezegd dient, dat het witte gangetje met de blauwe deuren in wat Nicolaï zijn „natte vleugel" noemt, bijzonder fijn is. De tafeltennisruimte is minder fraai ingevoegd in de grote zaal. Ook de overgang naar de kegelbaan is strikt genomen minder verantwoord. De haard zal in deze vorm nooit kunnen trekken, ook al scharrelt men er nog een jaar aan met smid en metselaar, en...... past beneden op, dat Uw rust niet verstoord wordt door vallende biljart- of pingpongballen. Maar men voelt het als flauw met zulke critiek hier aan te moeten komen.

Het buitenbalcon is kostelijk, met de brede platte betonband, die als bank gebruikt wordt. Elk raam, elke pui, het geraffineerde dak en elke kleur, werkt effectief mede om raak die zalige stemming van vacantie en vrij zijn te wekken. Zo grauw kan de dag niet zijn of hier blijft een zonnige mildheid bestaan.

Welnu, de architectonische middelen zijn misschien niet altijd volkomen beheerst gebezigd, de wat uitbundige vormenafwisseling misschien hier en daar wat onvoldoende uitgebalanceerd, de motieven misschien wat al te snel aaneengeschakeld. Wat zou het? In Drenthe's minst boeiende hoek is een sportief centrum geschapen, een aaneenschakeling van zwemvijvers, tennisvelden, terrassen en bouwsels, dat zo raak van stemming is, dat het zijn weerga in ons land niet vindt.

Over het recreatiegebouw bij de fabriek van Van der Heem is in het vergelijkend relaas al vrij veel aandacht gevraagd. Het fotomateriaal van dit werk doet vooral het gemis aan kleur voelen. Ook hier krijgt men door de opnamen maar een heel gebrekkig beeld van de werkelijkheid. En vooral de grote zaal is een boeiende werkelijkheid.

Men komt bij de beschouwing van dit werk niet los van het verdere fabriekscomplex, waar radiotoestellen gemaakt worden en dat in zijn geheel als een interessante architectonische daad is te beschouwen.

Uit de toelichting welke Van de Erve zelf bij de foto's gaf, proeft men reeds de ordelijk denkende technicien, die in deze opgave opging en een perfectie nastreefde. Zijn vriend, de kunstschilder Krop, heeft hem bij de kleurbepaling geassisteerd. Het resultaat daarvan is een aantal minder gebruikelijke blauwe tinten geworden, voor de wanden, de plafonds en de rubber verduisteringsgordijnen, die de cantine tot bioscoop en schouwburg omtoveren.

Daarentegen is voor de stalen spanten een donkerrood gekozen, dat aan deze zaal een mannelijke forsheid geeft. Deze rode lakkleur lijkt op ijzermenie en consolideert zodoende dat boeiende beeld van een staalskelet tijdens de bouw, dat speciaal voor de architecten zo pakkend is. Dit kleurenschema, dat bijna te grandioos is doorgevoerd, levert een pittig contrast voor het berkenhout van de stoelenmassa en de witte lampen, die Van de Erve zelf detailleerde.

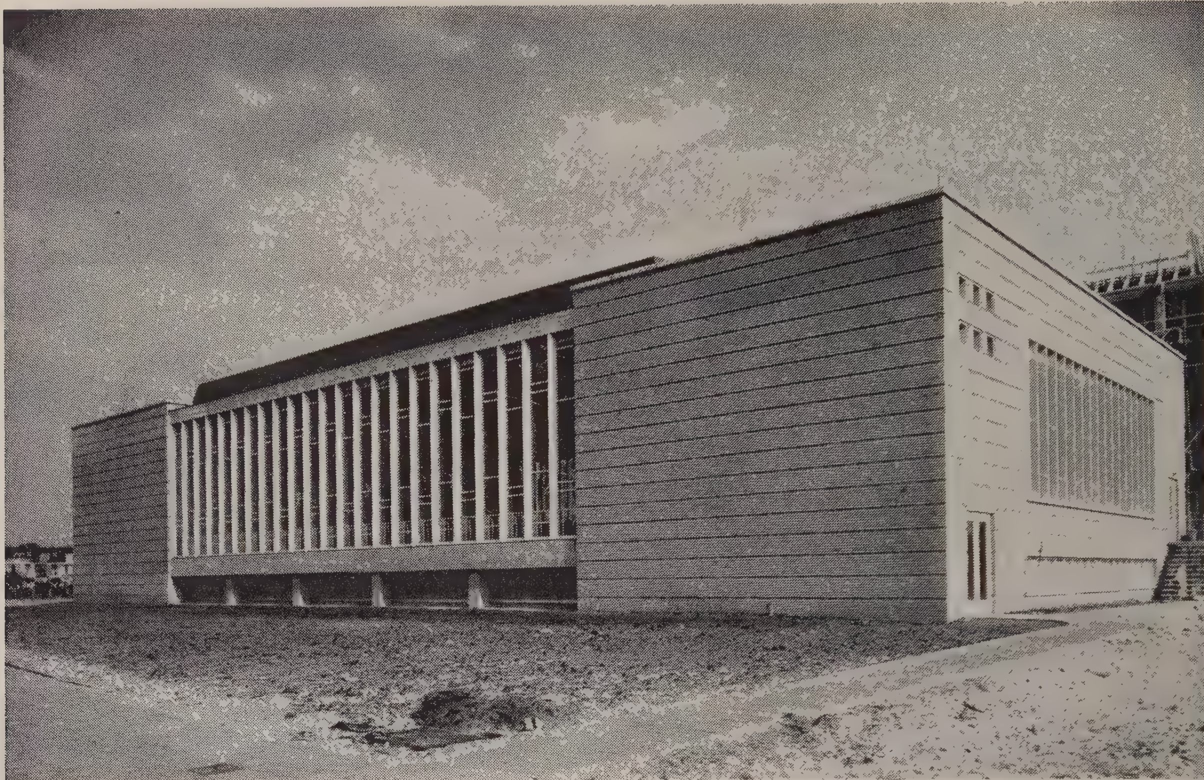

foto J. d'Oliveira

Personeelsgebouw Van der Heem, Voorburg

Arch. Ir W. S. v. d. Erve, b.i.

Nergens is een neiging tot charmeren, alles is gericht op een indruk van kracht en rustgevende orde. Heel het gecompliceerde programma is hier tot een simpel symmetrisch blok geworden. De indruk is wellicht goed weer te geven met de negatieve opmerking: Hier is niets burgerlijks.

Het gebouw is overigens technisch ,,uitgekookt" en functionneert in de practijk juist zoals de ontwerper het zich had gedacht.

Een klein voorbeeld van dat ,,uitkoken" is de luifel boven het koffiebuffet, welke neerklapbaar meteen voor de isolerende afsluiting naar de zaal dient. Deze is aan kabels opgehangen en wordt door een in de kelder hangend gewicht in alle standen prachtig in evenwicht gehouden.

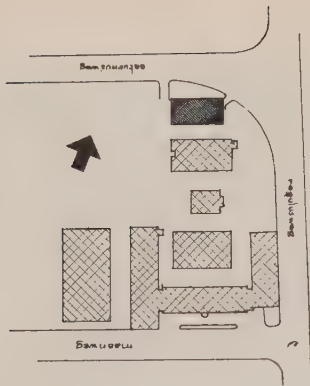
De acoustische voorzieningen verwerkte de architect als decoratie. Het is — met de atoomfiguren op de kopwand — de enige decoratie. Weinig uitbundig, integendeel zeer ingehouden. Deze zaal zal wellicht voor het gebruik als schouwburg te weinig levendig zijn en voor een dilettantentoneelavond te groots, voor een bioscoop wat te zakelijk en voor een cantine wat te architectonisch. Maar... voor de combinatie van al deze functies dus, zoals hier gevraagd, voor een ontspanningsgebouw in het complex van Van der Heem's fabriek, is het een raak ding.

Een man en een vrouw, die onlangs naar dit gebouw stonden te kijken, zeiden tot elkaar: ,,Je kunt wel zien dat het een gebouw voor Van der Heem is ......nèt een radio-toestel".

foto E. M. van Ojen

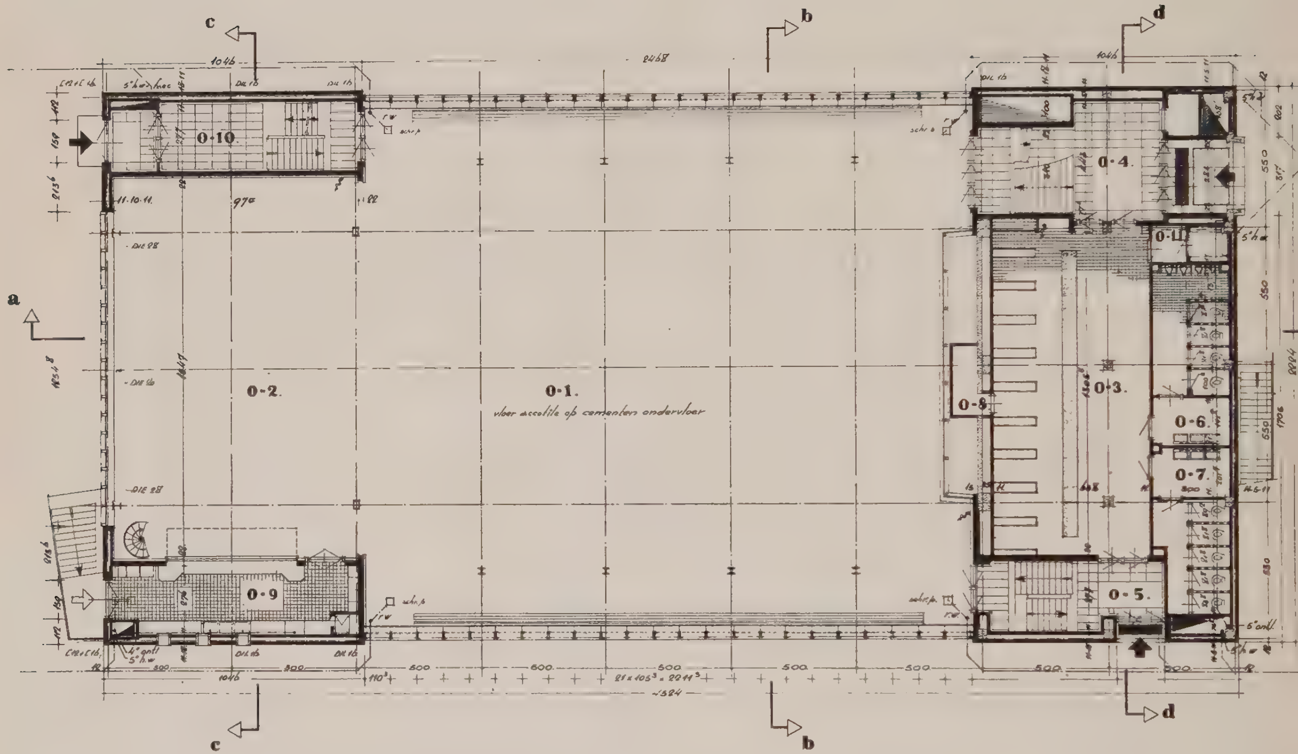

Personeelsgebouw
Van der Heem, Voorburg

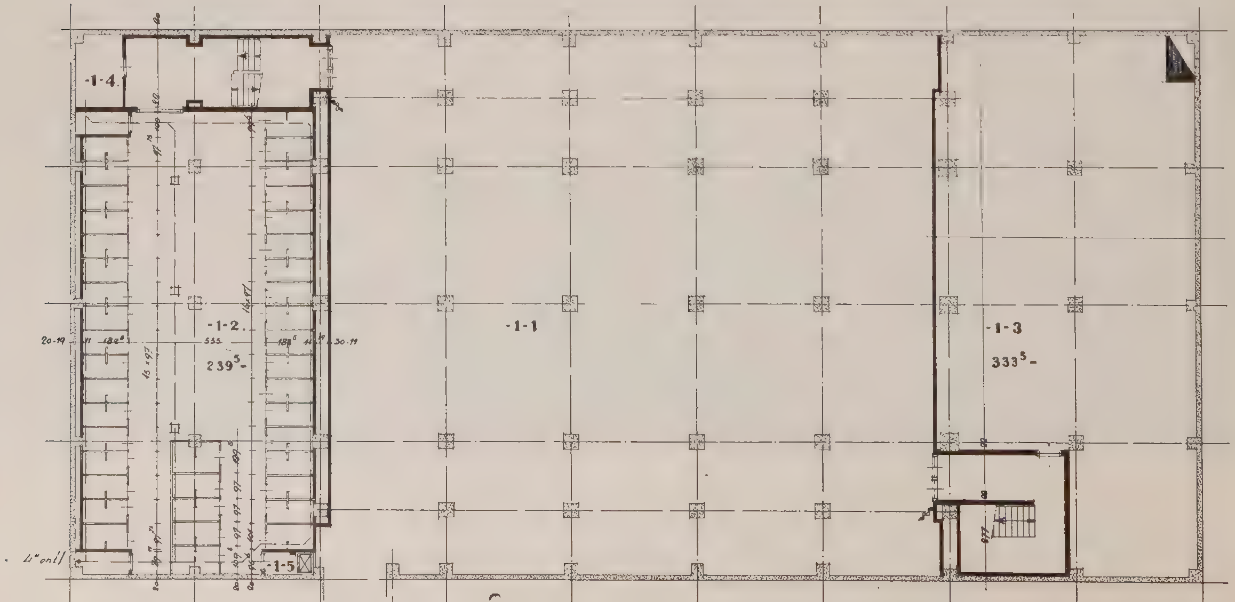

Situatie

Beg.gr. 1/300

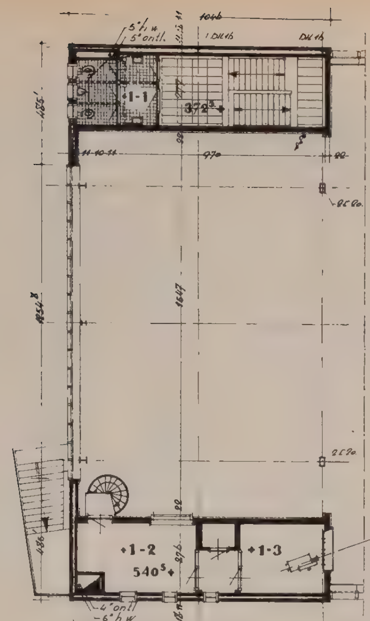

Kelder 1/300

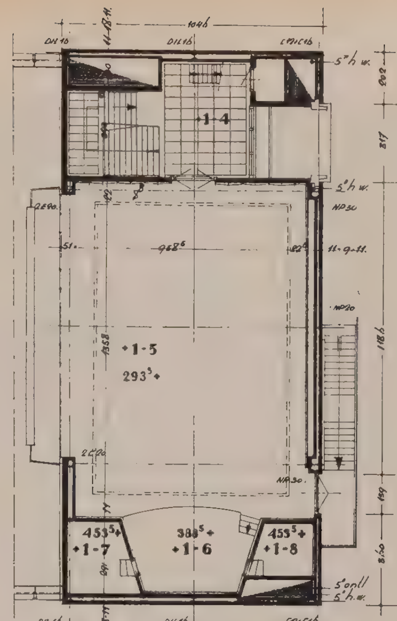

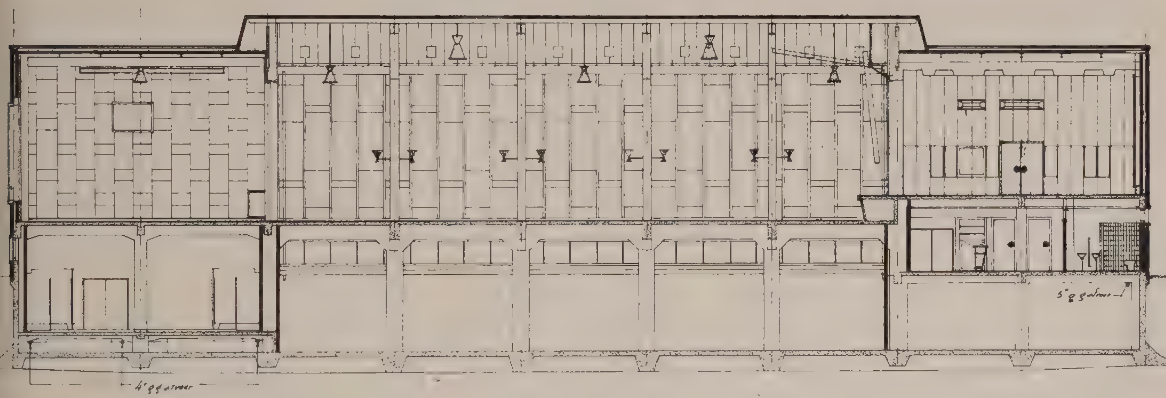
Filmcabine

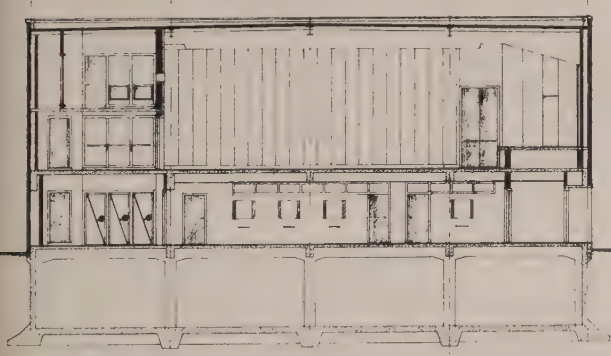
Verdieping links

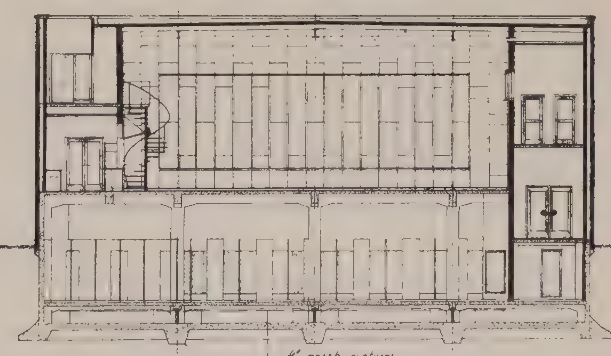
Verdieping rechts

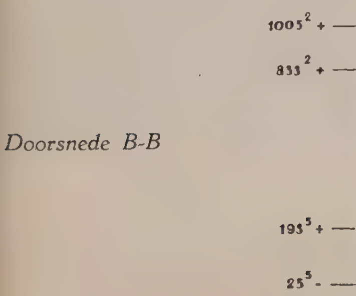
Doorsnede A-A 1/300

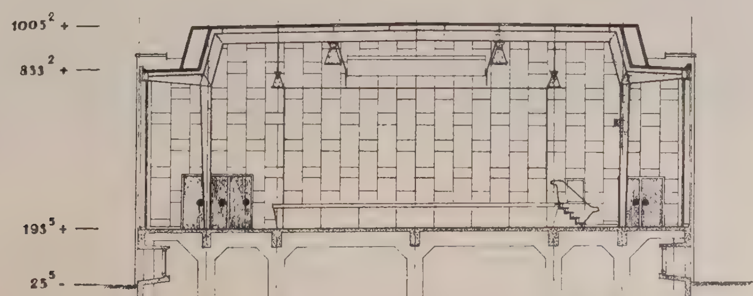
Doorsnede D-D

Doorsnede C-C

Doorsnede B-B

Personeelsgebouw
Van der Heem, Voorburg

foto's J. d'Oliveira

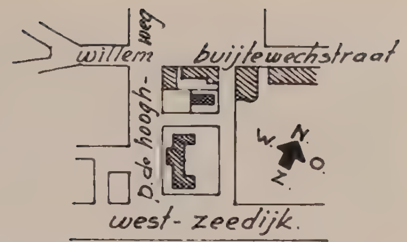

Personeelsgebouw Van der Heem, Voorburg foto's J. d'Oliveira

Verenigingsgebouw voor „Societas studiosorum reformatorum" te Rotterdam

Arch. Herm. P. C. Haan, Rotterdam

Situatie

foto J. van Maanen

Van de studentensociëteit, tenslotte, kan worden gezegd, dat het een grappige oplossing is voor een bekend probleem. Haan heeft de uitwendige vorm gemaakt tot een en al dak. De nauwkeurige overwegingen daartoe zijn minder voor de hand liggend. Als grap is het echter aanvaardbaar en misschien is het voor een studentengebouw zelfs symbolisch er een grap van te maken.

Men kan van deze vorm trouwens wel wat leren. Van buiten kan men zich b.v. niet indenken, dat dit bescheiden gebouw zoveel inhoud heeft. (Ook dit is misschien symbolisch bedoeld.)

Boven de entree heeft Haan nog een complete biljartetage kunnen onderbrengen. Verder is het merkwaardig, dat hier de gewelflijn niet bij benadering die sfeer van aardgebondenheid, van veilige geborgenheid weet te wekken, welke ons uit middeleeuwse gebouwen zo bekend zijn en die door de oosterburen als „Ratskeller" rijkelijk geëxploiteerd werden. Klaarblijkelijk manifesteert zich dus binnen op enigerlei wijze het dunne van dit dak.

Vreemd, dat Haan deze booglijn, waarop zo alles aankwam in dit gebouw, niet perfecter heeft geconstrueerd. De overgangen der rondingsoorten is nu te voelbaar en afleidend.

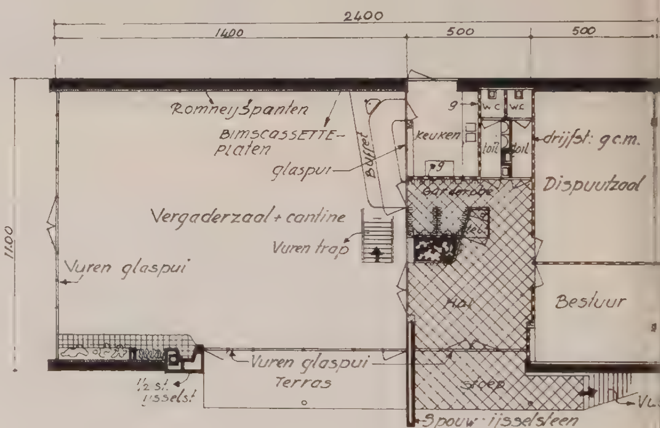
Zoals reeds betoogd is, wreekt zich bij dit object de schaarsheid der ter beschikking staande middelen. Wie de decoraties op de ruiten van de glaspui in de entree beziet verwondert zich over deze gebrekkige ornamentiek, die niets bijdraagt. Ook de reliëfmotieven in het metselwerk hier komen vrijwel niet tot hun recht.

Het schema van de boog met glasdichtingen als kopgevels levert Haan verder stofferingsmoeilijkheden op, waar hij niet uitkomt. Er blijven altijd irritante hoeken glaspui over, waar de gordijnen niet sluiten. Overigens was het nodig voor de entree een verbazende inbreuk te maken op het consequent door te voeren schema. Voor deze inbreuk is weinig teruggegeven. Integendeel, men voelt de behoefte het ook eens te proberen zonder zo'n doorbreking, maar dan alleen ook maar eens voor de grap.

Niettemin dient hier nadrukkelijk te worden gezegd, dat alle geopperde bezwaren niet wegnemen dat Haan met zijn gebouw bewijst originaliteit op te brengen. Want, zou een dergelijke opgave, met even weinig middelen maar met rechte geveltjes petillanter zijn geworden? Is deze grap en de vrijheid een grap te verkopen in de dichte nabijheid van toga's en „zweetkamertjes" niet een juiste noot voor een studentensoos?

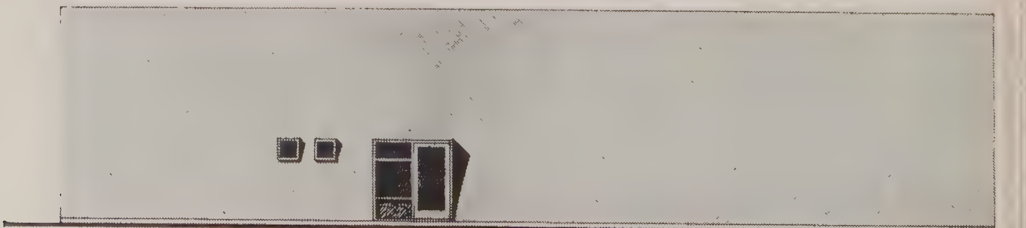
Naar moderne opvattingen is er iets achterlijks in het streven naar studentensociëteitsleven. In het algemeen kan dat ons maar weinig verontrusten. Na het bezien van drie ontspanningsgebouwen voor de industrie verontrust het in Rotterdam toch wel meer dan elders.

Want hier tekent zich deze achterlijkheid af bij hen, de economen, die straks juist als leiders in de industrie in het opzicht van geestelijke en lichamelijke hygiëne de hoogste eisen zouden dienen te stellen.

Plattegrond 1 : 300

Voorgevel 1/200

Achtergevel

Studenten sociëteit Rotterdam

foto's J. van Maanen

Arch.[n] Geels en Vos (†) in samenwerking met arch. Th. Dekker

Christelijke Nijverheidsschool te Ede

Ir H. Brouwer

De plattegrond van de nieuwe ambachtsschool in Ede is een ongecompliceerd geval. Ongetwijfeld zal het met deze simpelheid wel zo zijn als met de meeste opgeloste puzzles, zodra de oplossing er is verdwijnt ieder spoor van het gemartel dat voorafging.

Toch is de bouwgeschiedenis helemaal niet zo ongecompliceerd.

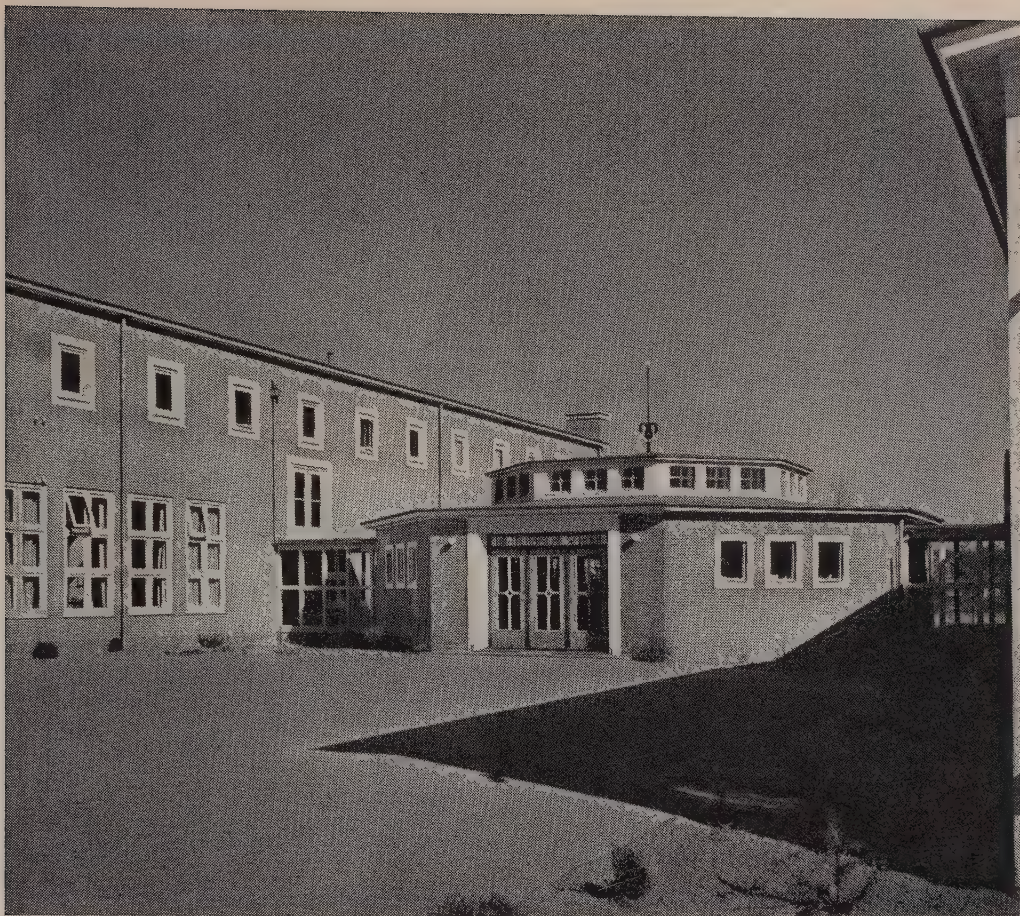
Oorspronkelijk moet — een typisch beeld van de tijd — uit economische overwegingen een semi-permanente bouw naar overheidsrecept in de behoefte voorzien — een volgende omwenteling der ambtelijke wielen brengt het inzicht dat een semi-permanentie langs de druk bereden autoweg toch niet zo leuk is en leidt tot de gedachte van een permanente vleugel als dekmantel voor de semi-permanente vleugel. De architect moet dan maar zien hoe hij het geheel redt.

Architect Geels legde een aardig knoopje in het verbindingskoordje tussen de beide, elkaar ietwat negerende, bouwblokken en bracht daardoor kunstmatig een zekere binding tot stand.

Menigeen zal op het eerste gezicht geneigd zijn het octogoon wat al te statig te vinden voor een centrale garderobe — wanneer men echter weet dat deze ruimte dienen moet voor de kleine plechtigheid van openen en sluiten van de schoolweek dan blijkt het stemmige hier toch wel op zijn plaats te zijn.

Of een school zonder hart — òf een hart vol kapstokken — wie zou niet het laatste kiezen?

De architectonische verschijning van het gebouw kon niet geheel tot een eenheid komen — ook al zou dit een eenheid van tegendelen zijn geweest. Dit ligt reeds in de

foto's J. Versnel

bouwgeschiedenis opgesloten. Toch is een geslaagde poging gedaan om het geval groot te houden en overzichtelijk te maken voor de voorbijsnorrende passant.

Vermoedelijk zou dit nog meer het geval zijn geweest wanneer de tweedeligheid — de gesloten onderbouw tegenover de in principe luchtige en open bovenbouw — van het hoofdblok nog consequenter gehanteerd was. De dichte traveeën op de hoeken verzwakken de nagestreefde werking weer in zekere mate.

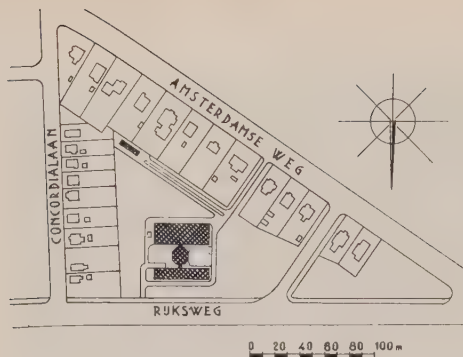
Ook in dit bouwwerkje is weer als tendens te onderkennen een langzaam en spaarzaam doorwerken van een deel der architectonische inzichten welke oorspronkelijk tot de kringen van het „nieuwe bouwen" beperkt waren. Gaat dit de tweede maal worden dat de ideeën welke uit deze kring voortkomen populariteit verkrijgen? De tijd lijkt er weer rijp voor.

Het langzame en spaarzame is een goede eigenschap in deze ontwikkeling.

Wat onbegrepen modieuze navolging aan onheil stichten kan, kunnen we dagelijks om ons heen zien. Het is te hopen dat de modernen niet (nogmaals?) zal overkomen wat zich aan een aantal meer traditioneel ingestelde architecten voltrok.

Het werk dat, zoals dit, ontstaat uit een weloverwogen zich openstellen voor de boodschap uit een andere denk- en vormenwereld zonder een algeheel loslaten van eigen met overleg bepaalde uitingswijze, moet de bekoring van het geheel van één gedachte bezielde en bezetene missen; als schakel in een groter geheel zal het, dunkt me, op de duur bewijzen waarde te hebben.

Al zal de architectonische waarheid niet ontspringen uit die werken waarin de uitersten zich gedwongen zien tot een soort van bestand, toch zal een aantal werken waarin op gematigde wijze enkele waardevolle gedachten uit de verschillende kampen van nu worden samengebracht onmisbaar blijken als achtergrond voor de jonge, krachtige, compromisloze uiting van morgen.

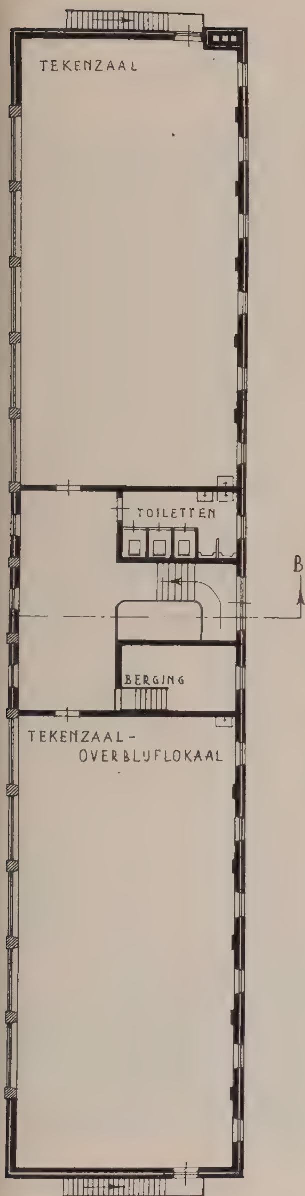
Situatie 1/6000

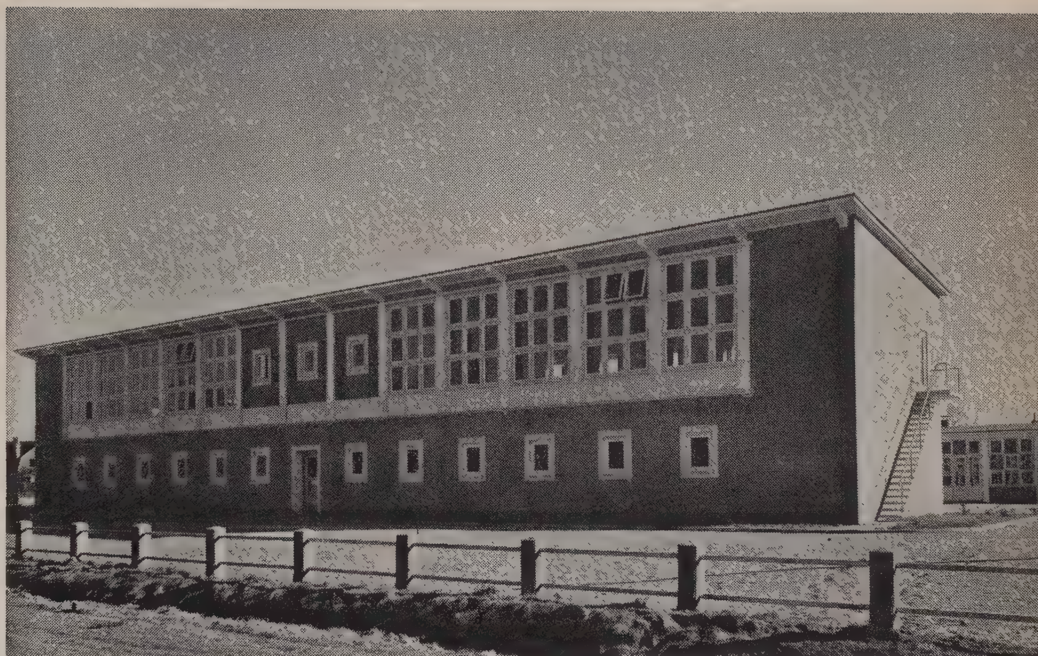
Plattegrond 1/300

NATUURKUNDE
LESLOKAAL
TOILETTEN
A
TOILET
ADMINISTRATIE
DIRECTEUR
LERAREN
LEERMIDDELEN
LESLOKAAL
GARDEROBE
HAL
CONCIERGE
PORTAAL
VERKSTUKKEN
SMEDEN
BANKWERKEN
IJZERSTEK
MOT
HOUTSTEK
TOILETTEN
TIMMEREN
BANKWERKEN
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 M

Doorsnede A-B 1/300

Chr. Nijverheidsschool te Ede

Gymnasium en H.B.S. te Zutphen

Ir H. Brouwer

„Recht door zee" lijkt me het devies te zijn geweest waaronder de nieuwe huisvesting voor H.B.S. en Gymnasium in Zutphen werd opgetrokken.

Er is in dit gebouw veel dat sympathiek aandoet om de rustige, nuchtere en ongeborneerde wijze waarop de problemen werden gesteld. In de wijze waarop het complex gesitueerd werd en in de algemene dispositie van het plan vinden we een klare gedachtengang.

Gymnasium zowel als H.B.S. kregen ieder een eigen domein toegewezen — wat uitgebreider technische hulpmiddelen of groter expansie vereist dan een normaal lokaal kan bieden — en de sociale activiteit van deze tweeledige schoolgemeenschap speelt zich af in het compacte, centrale hoofdblok.

De stedebouwkundige structuur, welke uit het aanvaarden en uitspreken van de voor de hand liggende driedeling te voorschijn kwam, werd kernachtig en ruim — weldadig ruim wanneer we deze confronteren met het, overigens wel gezellige, gedrang van huizen en huisjes binnen de oude vestinggordel op andere punten van de periferie.

Dat deze vastheid van structuur overal in de derde dimensie doorwerkt, is misschien te veel gezegd — het samenspel van de bouwmassa's onderling is niet altijd geheel vlekkeloos en het hoofdblok staat er wel wat zwaar en breedgeschouderd bij.

Toch, wat hier zonder forceren aan eenheid tussen stedebouw en architectuur werd bereikt, is zéér de moeite waard — en ik geloof niet dat men, gegeven het bouwprogramma en de situatie, méér had kunnen verlangen.

Een kundige toepassing van „landscaping" en tuinarchitectuur zullen nog wat meer gloed en intimiteit aan het geheel kunnen geven.

Ook in het inwendige voerde de klaarheid van gedachten tot een simpele, overzichtelijke, ruimtelijke structuur, misschien wel juist doordat de ontwerpers zich niet lieten verleiden tot een al te dogmatische hantering van de gegeven scheiding en bundeling — en rustig de entree en de garderobe van het H.B.S. gedeelte in het hoofdblok projecteerden, in een goede ligging ten opzichte van aula en mensa.

Gang en klaslokaal zijn in deze school, die een Daltonsysteem volgt, tot één ruimte samengesmolten, gescheiden door een lage kastwand met een glaspui daarboven.

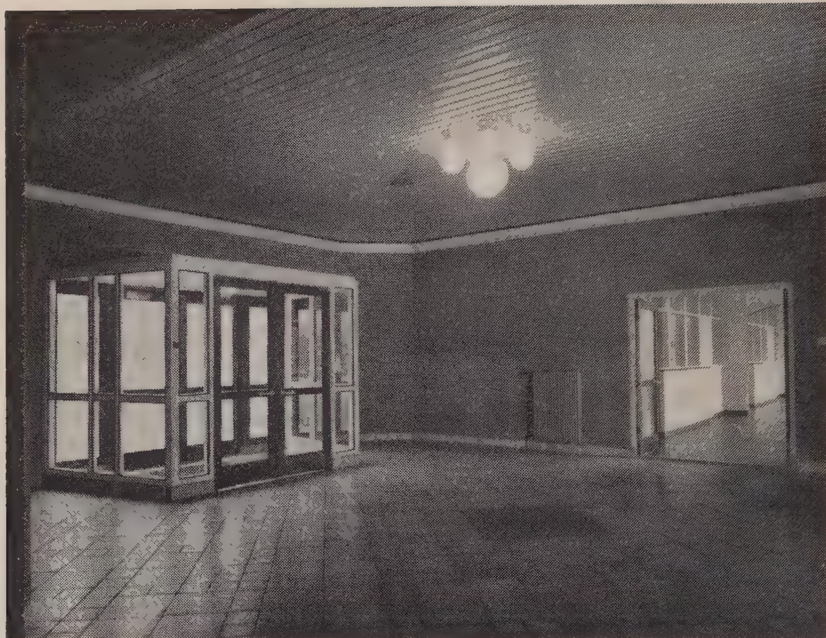
De sfeer in de beide klassevleugels wordt in hoofdzaak bepaald door de blanke royaliteit van de schuiframen, weldadig door het ontbreken van roedeverdeling.

Ja, constructieve pessimisten, volgens de grauwe theorie zijn ze rijkelijk groot en zijn de listige tochtstrippen van een strook spiegelglas zonder rand of iets, hoogst gewaagd — in werkelijkheid functionneert alles voortreffelijk en ik heb geen kapotte glasstrip kunnen ontdekken. Deze ramen zijn het, die de school een zéér goede dag-

Arch.bur. Verhagen, Kuiper, Gouwetor en De Ranitz Medewerker Ir R. D. Bleeker, b.i.

foto's J. Versnel

verlichting en een prettige opgewekte sfeer geven, ook op donkere dagen — eveneens weer veler theorie ten spijt.

Een goede vondst is zeker ook de zeer mooie, matte groene kleur van de wand achter het schoolbord, welke tegelijkertijd een grote rust suggereert, het wit-zwart contrast op het bord ondersteunt en ook een opwekkende kleurrust in het lokaal brengt.

Jammer dat met het boogje in de doorkijk in de gang vele malen herhaald een vreemdsoortig element de eenheid van vormen komt verbreken en iets peuterigs en onrustigs doordringt.

Het hoofdblok is op uiterst slimme wijze vol lokalen en lokaaltjes gepakt — een fikse denkpuzzle. De meest aantrekkelijke ruimten zijn in mijn oog de hall met haar prettige geelgrijze baksteen wanden, met even afgesnoten hoeken en de mensa, boeiend gesitueerd op een steekverdieping boven de garderobe en uitziende in de aula.

De Aula is niet het verwachte hoogtepunt geworden, hoewel de combinatie tekenzaal-aula zeker wel mogelijkheden biedt; misschien ligt dit wel hoofdzakelijk aan de wat onrustige verlichting en de te grote aantasting van de, altijd sterk ruimte bepalende, eindwanden.

Wie het trappenhuis opzoekt dat de verbinding geeft met het, ongeveer een halve verdieping hoger liggende, op de fietsenstalling geprojecteerde, gymnasiumblok beleeft een verrassing — dit heeft in zijn gehele verschijning iets boeiends en kleurrijks gekregen.

De a-symmetrische plaatsing van het grote hoogliggende raam doet het volkomen, het warme rode plafond — het kleurige wandkleed, al deze dingen maken deze ruimte tot een feestje. Hier breekt even door de nuchtere rechte lijn van de logische ontwikkeling iets dichterlijks heen, dat naar meer doet verlangen.

In gaafheid van planstructuur kan dit gebouw een vergelijking met goede buitenlandse voorbeelden over het geheel zeker doorstaan.

Architectonisch missen wij bij al het te waarderen frisse en opgewekte in de totale verschijning wel iets van spanning, van markante tegenstelling tussen open en gesloten vlakken; vooral de sterke aantasting van de sluitgevels, hoezeer overigens ook door het inwendige verantwoord, doet hier geen goed.

De verrijking van het verweven van binnen en buiten door het doen doordringen van de buitenruimte in de bouwmassa's en omgekeerd, vinden we in dit gebouw slechts in zeer geringe mate. Toegegeven zij dat, nu wij spaarzaam en sober moeten en willen zijn in ons bouwen, het maken van een voldoende plastiek wel zéér moeilijk is geworden.

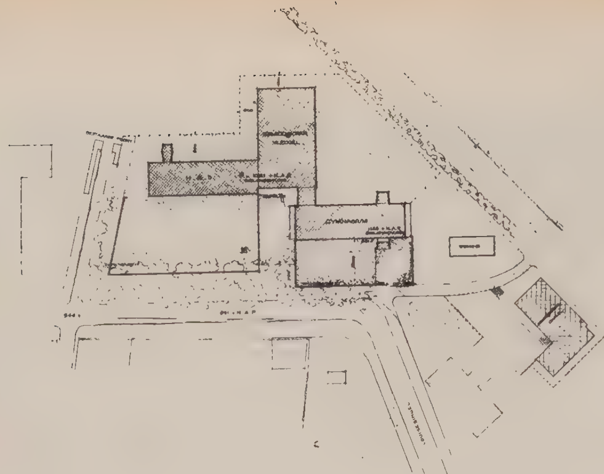
Wanneer we de schetsontwerpen voor deze school met de uiteindelijke gedaante confronteren, dan blijkt er speciaal ten aanzien van de geleding van het hoofdblok wel een en ander op het slagveld gebleven — de grote lijnen van de conceptie echter met glans gehandhaafd te zijn en dat is al veel.

De kinderen die de school bezoeken zijn trots op hun gebouw en springen er zeer voorzichtig mee om. Kunnen de makers een groter compliment verlangen?

Proficiat!

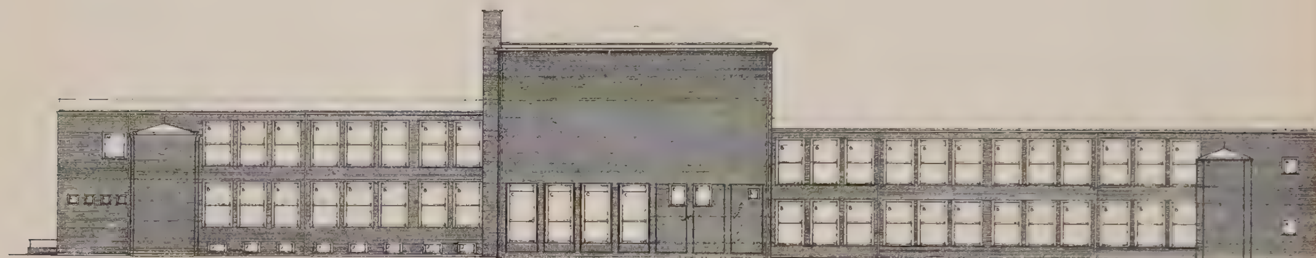

Situatie 1/2500

Gymnasium en H.B.S. Zutphen

Noordgevel 1/500

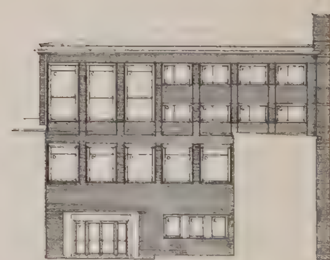

Zuidgevel

Oostgevel

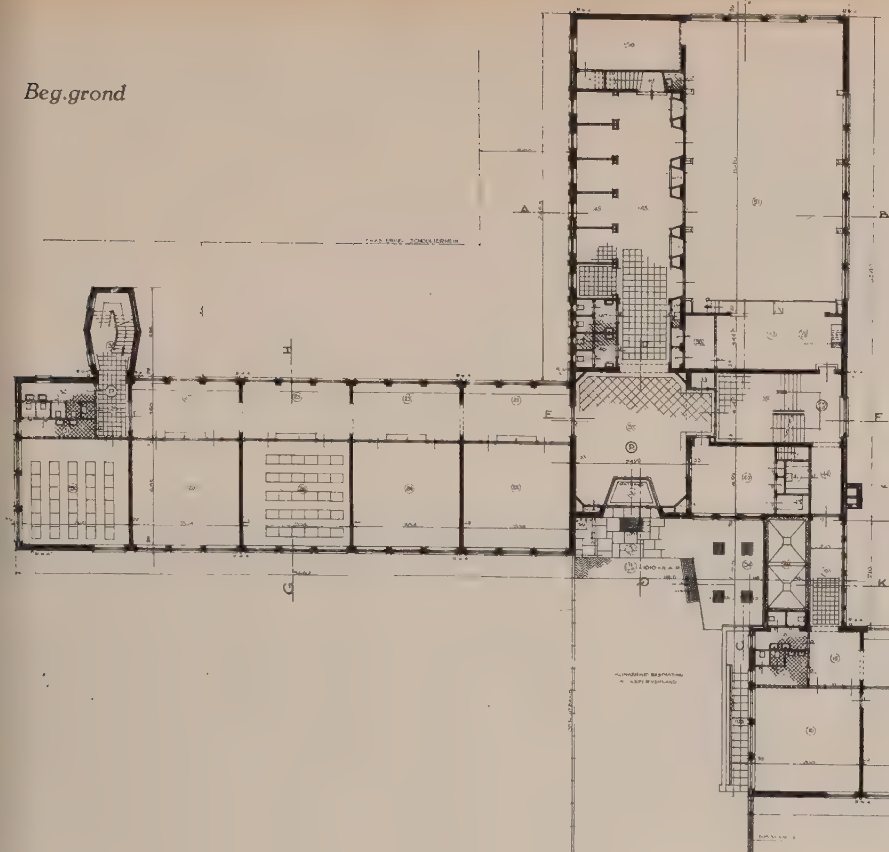
Zuidgevel

Westgevel

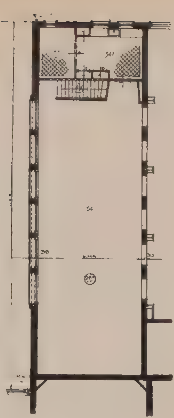

Westgevel Gymnasium

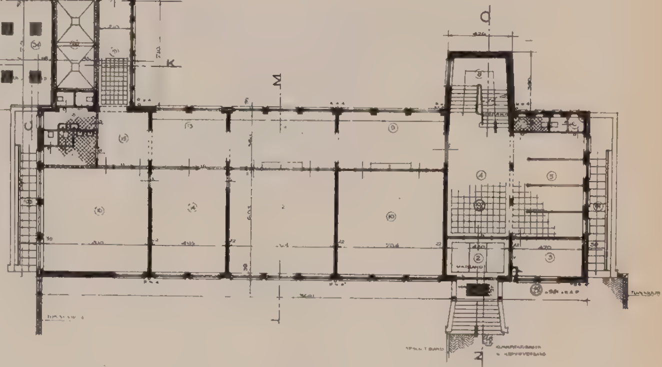

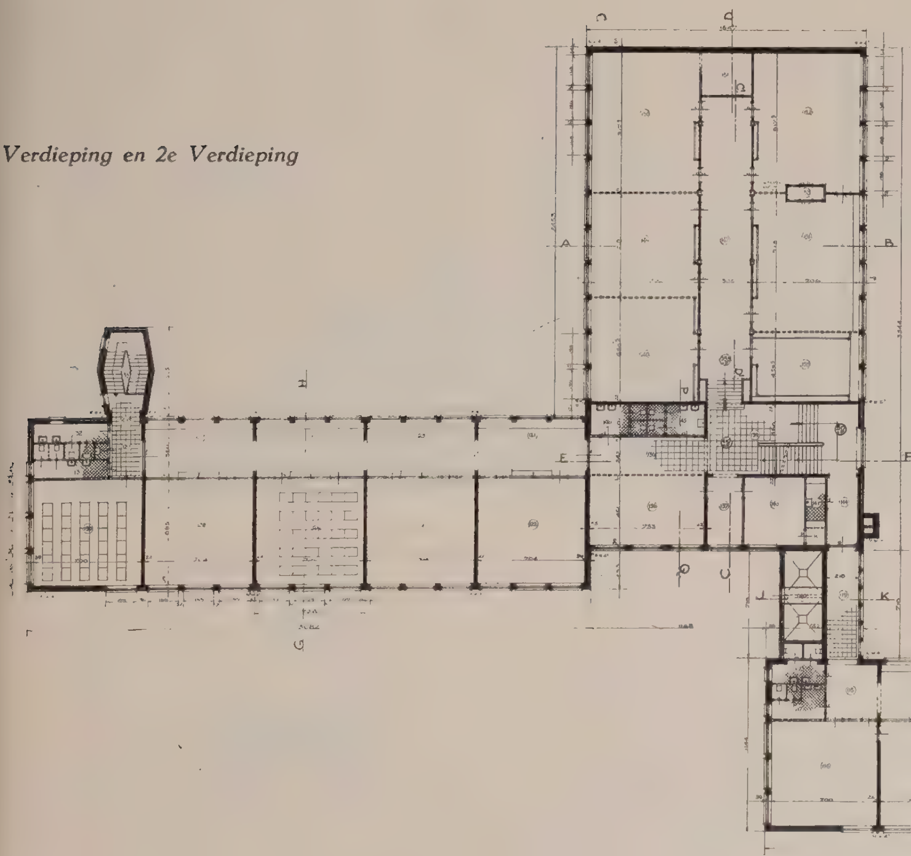
Beg.grond

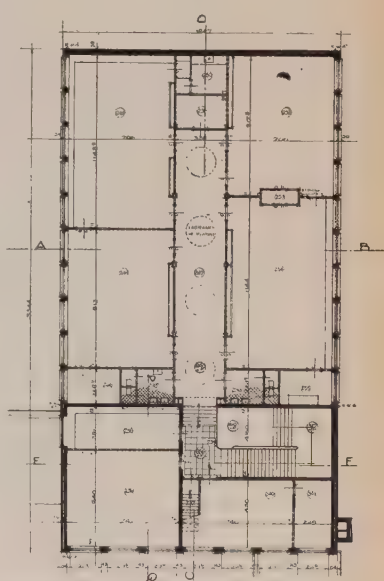
Tussenverdieping

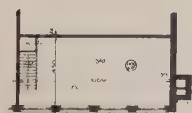

lattegronden 1-500

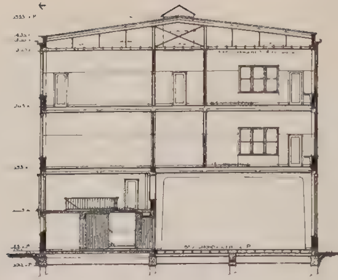

e Verdieping en 2e Verdieping

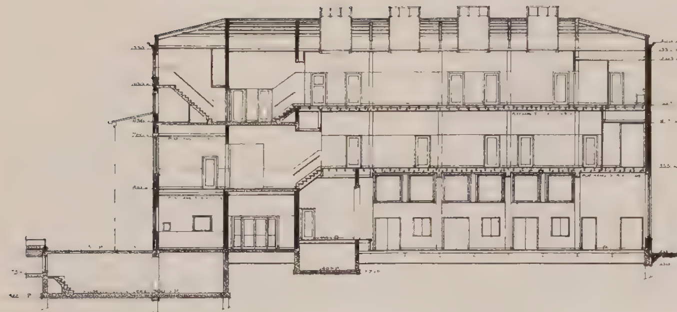

Tussenverdieping

A-B

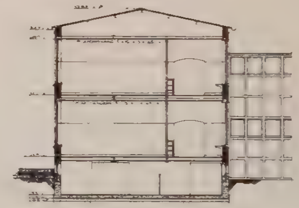
C-D

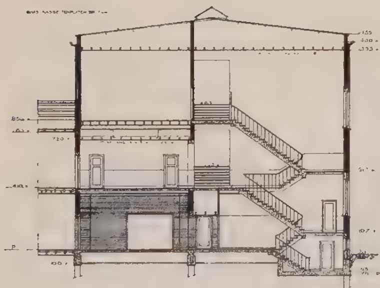
C^1-D^1

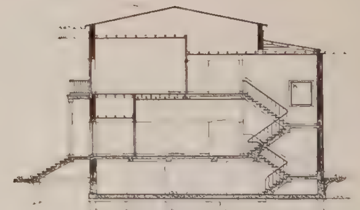
J-K

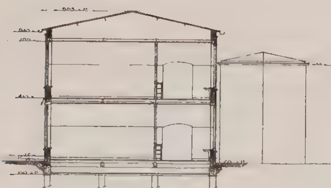
L-M

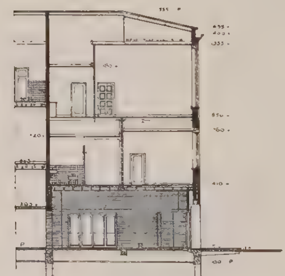
E-F

N-O

G-H

P-Q

Gymnasium en H.B.S. Zutphen

foto's J. Versnel

Bezoek aan Auguste Perret
handhaver en profeet van de bouwkunst. *)

„La beauté, c'est la proportion, et la proportion, c'est l'homme"

De grote architect Auguste Perret komt me tegemoet in zijn atelier aan de rue Raynouard. Op zijn borst hangt een monocle aan een zwart koord. Door de bril valt uit het baardige gezicht een Dufy-blauwe blik. Iedere trek, vanaf de ronde schedel tot het neusuiteinde, plat als een ruitje tussen de opgetrokken neusgaten, iedere zwelling van jukbeen en oogkas wordt bepaald door deze dandy-baard, die in een dichte, witte massa het gezicht afsluit en omgeeft. De kin verzinkt in de grote witte boordslippen en de in vieren gestrikte zwarte das. Zijn houding en loop zijn die van een vorst-bouwkundige, die zijn paleizen in aanbouw bezoekt.

Zijn medewerkers staan gebogen over de tekentafels. De winterse stralenbundels van de zon dringen door de wijde vensters. Wij zitten tegenover elkaar in twee fauteuils, op een door bewondering en roem bepaalde afstand.

— Wij zitten volop in het zuiden, verklaarde hij tevreden. En electrisch verwarmd. Daar staan de kisten op vierhonderd graden, vol stenen, die des nachts verwarmd worden en overdag hun warmte afgeven.

Hij spreekt met grote tederheid over die kiezelstenen. Hij schijnt ze bij hun voornaam te kennen en ze te tutoyeren.

— Kiezelstenen uit de Rhône... goede, oude vuursteen... Precies goed van maat.

Het gezag van Auguste Perret is zo groot, dat de Amerikaanse architecten hem zojuist hun grote gouden medaille hebben toegekend, die nog nooit aan een Fransman was verleend.

Hij ziet me strak aan en vuurt af:
— Eindelijk oud genoeg... op 78-jarige leeftijd. Maar niet altijd heeft hij medailles gekend. Zijn vader, Bourgondiër uit Sennecey-le-grand, in de schaduw van Cluny, haalde de steen uit de bodem, waar sinds eeuwen de kalksteen de handen van bouwers en beeldenmakers aantrok.

In het bureau van zijn vader te Parijs ontdekte de tienjarige Auguste een deel van het Dictionnaire de l'Architecture van Viollet-le-Duc.

— Ik sloeg het open op het woord „dakvenster" ...ik heb de elf delen achter elkaar uitgelezen.

Het is tegenwoordig deftig Viollet-le-Duc waardeloos te vinden. Voor onze fatjes is hij de leverpastei-restaurateur, de liederenzanger der kastelen. Zij spotten met zijn schietgatenstijl en zijn voorliefde voor slottorens.

— Viollet heeft me geleerd natuurlijk te bouwen, zegt Auguste Perret onweerlegbaar. De bouw moet steeds duidelijk zijn, er mag niets verborgens in wezen.

Deze eerlijkheid in het bouwwerk heeft hij ook gehaald uit het bouwkundeboek van Auguste Choisy, een tweede bijbel voor hem en ook voor Valéry. Ook op de Beaux-Arts, onder leiding van Guadet, leerde hij deze eerlijkheid van het bouwwerk.

— Hetzelfde, en toch was Guadet de vijand van Viollet-le-Duc!...

Hij zegt nogmaals: „hetzelfde", terwijl zijn vorsende rechtersblik me opneemt. De eik verwerkt alle sappen der aarde tot eik. Perret verwerkte Viollet-le-Duc, Choisy, Guadet tot Perret.

Op de Beaux-Arts deed hij zijn meesters verstomd staan. Het examenonderwerp was „een zuilengang, in Grieks-Ionische stijl". Hij voerde zijn analyse zo ver door, dat één der juryleden uitriep: „Maar dat komt regelrecht uit Rome!" en zo kwam het, dat voor hem de onderscheiding werd ingesteld van een tentoonstelling in de grote zaal.

Maar zijn vader verzocht hem de hand aan 't werk te slaan. De eerste alles-overheersende liefde van Auguste Perret was het beton. Het zou een blijvende ommekeer voor hem betekenen, evenals trouwens voor de bouwkunst van de twintigste eeuw. De plaats van de idylle was het Casino te Saint-Malo in 1899. Met de ogen van de Minnaar uit het Hooglied bezag hij de balken van de bar. Hij begreep, dat hij het moderne materiaal in zijn naaktheid voor zich zag. Heel wat sarcasme zou zijn deel zijn. De architecten aanbaden toendertijd de edele materialen: steen en marmer, die uitsluitend waardig geacht werden een bouwwerk te vormen en dus ook bestaansrecht hadden. Diepe minachting hadden zij voor de armzalige, wetenschappelijk gefabriceerde materialen, agglomeraten, surrogaten, ersatz.

Schuchter stelden de ingenieurs het beton aan de architecten voor, die er slechts op één voorwaarde aan wilden: zijn rol van steunend staketsel diende verborgen te worden achter een masker van edele materialen, die in de ogen van de leek met de roem zouden gaan strijken van het bouwwerk te dragen.

— Het beton is het oudste bouwmateriaal, mompelt Perret. De leeuwenpoort te Mycene is van beton... beton van cement... De Romeinen voegden er puzzolaanaarde aan toe. Zonder het te weten maakten zij beton, dat de eigenschap heeft voortdurend harder te worden. Het Romeinse beton had men eerst met zijn touwschoenen kapot kunnen schoppen. Maar na tweeduizend jaar is er niets meer aan te doen.

Auguste zag de adel van deze minderwaardige broeder in. Het beton zou het mogelijk maken de ruimte te bevrijden, de materie lichter te maken, lijnen zonder zwaarte naar de hemel te stuwen. Perret verloste het uit zijn nederige rol van slaaf achter de schermen. Van zijn kunstmatige substantie, doorweven met ijzer, maakte hij het lichaam en de schoonheid van het gebouw. In 1903 maakte hij het gebouw rue Franklin 25 bis, opengewerkt over twee delen, elk van negen verdiepingen. Binnen geen steunpunten, geen zuilen.

— Toen ik klaar was, had ik geld nodig. Ik vroeg het aan een maatschappij, opgericht onder Napoleon III, om het bouwbedrijf te steunen. „Daar lenen we geen cent op", kreeg ik ten antwoord. „Dat stort in". Gelukkig toonde een notaris in Reims meer begrip.

In 1905 werd voor de eerste maal een autoverblijfplaats tot een waardig bouwwerk in de garage aan de rue Ponthieu.

In 1913 het Théatre des Champs-Elysées. Een van beton opgetrokken pand met, als drie uitschuifdozen, drie schouwburgen met hun in- en uitgangen, dienstruimtes, kleedkamers, installaties, repetitiezalen, timmerwerkplaatsen. Het geheel was op een rooster geplaatst, over een onderaardse rivier. Het geraamte liep door

*) In „Le Figaro Littéraire" van 29 Dec. 1951 verscheen dit essay, dat wij, vertaald door de vriendelijke bemiddeling van de heer H. Mastenbroek te Zwolle, die ons er op attent maakte, hier weergeven. (Red.)

tot de spits en droeg de balken, stenen vloeren en bogen. Men schreeuwde moord en brand als bij een revolutie.

Zalen los van de steunpunten, grote overspanningen, ontzaglijke uitkragende overspanningen van zeven meter, geen kapitelen, indirecte verlichting. Bourdelle, Maurice Denis, Vuillard, Lebasque en Sem hadden de zalen, gangen en de foyer versierd. Auguste Perret kreeg geen cent honorarium. Bouvard, de officiële architect, die niets had gedaan, streek het op.

— De president-commissaris wilde me doen onderscheiden. „Oh ja, Perret", antwoordde minister Barthou. Die jongen, die het Théatre des Champs Elysées gemaakt heeft!... Maar dat is onmogelijk!...

Op welk van zijn meesterwerken ziet hij het liefst terug?

— De kerk van Le Raincy is de kern van mijn gedachte en van deze wijze van bouwen.

Ik zie weer in de toren de drie groepen betonzuilen beurt om beurt omhoogrijzen. De verticale decoratie, voor de rust van het oog gevolgd door dwarsstroken. Van binnen de grote betonnen panelen, die volop licht doorlaten.

— De pastoor wilde een kerk bouwen. Men had hem een bestek voorgelegd van één millioen acht honderd duizend. Hij had slechts driehonderdduizend. Ik deed er honderdduizend francs uit mijn eigen zak bij, de pastoor honderdduizend uit de zijne, men vond nog honderdduizend. Voor zeshonderdduizend francs heb ik de kerk voor hem gebouwd met de klokken, de verwarming, alles.

Een volksstemming in Amerika maakte uit: „Het beroemdste gebouw van de moderne wereld: De kerk van Le Raincy..."

We gaan de ontwikkeling van de bouwkunst na. Auguste Perret maakte het beton menselijker, vormde het naar de behoeften van de mens. Hij „wilde" nooit „modern doen".

— Architectuur moet men maken zonder het te weten, zoals monsieur Jourdain proza maakte, zegt hij mij.

„Perret is volstrekt geen revolutionnair, heeft Le Corbusier geschreven, hij is een voortzetter. Zijn gehele persoonlijkheid is gelegen in die voortzetting van de grote, edele en smaakvolle waarheden van de Franse bouwkunst".

Wat vindt Perret eigenlijk van Le Corbusier's gebouw in Marseille, dat sommige Marseillanen „het huis van de getikte" noemen?

Zijn onbeweeglijkheid geeft hem het aanzien van een levend beeld. Met de onverstoorbaarheid van iemand, die de feiten ziet, laat hij zich tussen baard en das ontvallen: — Ik geloof, dat het een vergissing is... dat alles bij elkaar in één ruimte... de slaapkamer is een soort loggia, geopend naar het grote vertrek. Men kan er niet zuchten, zonder dat de kinderen het horen. Door iedere woning loopt een trap. De vrouwen zijn op die trap genesteld. Mijn ideaal is: geen trap in de woning!

Ik maak een opmerking over het gebruik van olie in de keuken, de dampen. Auguste Perret laat de koekepan al zijn eer.

— Olie, dat is een lucht waarvan je moet houden... Maar bij Le Corbusier zal men kunstmatig moeten ventileren om de lucht te doen verdwijnen. Dat zal veel energie kosten en zeer duur worden.

Hij betreurt het verheffen van het gebouw op grote palen, waardoor de kelder verdwijnt.

— Men moet een kelder hebben, dat is een onmisbaar bezit.

Onze beschaving berust op het graan en de wijn. Het huis moet gevat zijn tussen de wijnkelder en de graanzolder.

— Het bewijs dat zijn huis te hoog is, is dat hij de markt op de achtste verdieping geplaatst heeft.

Auguste Perret leidt de wederopbouw van Le Havre. Zijn plattegronden zijn rechthoekig.

— Geen rondlopende boulevards!... Alles rechthoekig, haaks! De kringboulevards kosten teveel!

Hij wil geen rijen bomen. Hun bladerdak doodt de architectuur. Bomen dienen niet de moordenaars te zijn van de architectuur, maar haar minzame vrienden.

— In Le Havre worden de bomen in groepen geplaatst of afzonderlijk. Platanen in de avenue Foch, enigszins bijeen zoals die in de avenue Foch te Parijs. Op de binnenplaatsen treurwilgen, populieren, steeds afzonderlijk, maar altijd zichtbaar.

Terwijl hij zijn huizen in Le Havre bouwt, denkt hij aan de vrouw, zoals hij aan haar dacht in het Théatre des Champs Elysees: „Wij wilden, dat die zaal de volle glorie gaf aan de vrouw, aan haar toiletten en haar sieraden". Hij wil niet meer dat zij slaven zijn, hij zegt dit met een lange uithaal, als las hij de Rechten van de Mens voor.

— De vrouw des huizes moet in contact kunnen blijven met haar man en haar kinderen. Haar keuken grenst aan de huiskamer via een schuifdeur, die trouwens nooit gesloten wordt... dat is me gebleken... Ventilatiebuizen, 20 × 20, die van boven naar beneden lopen, bevrijden ons van iedere lucht. In de slaapkamers kan men zuchten. De isolatie wordt gevormd door de goede, oude gipsplaat van onze voorouders, die niet duur is.

De isolatie loopt van vloer tot vloer, niet van muur tot muur. Het best isoleert een laag slakken, waarover parket. Auguste Perret zingt de lof van de parketvloer.

— Het is verreweg de beste vloer. Soepel onder de voet, loopt licht en stuwt je voort. Het is duur, maar het is goed, iets over de drieduizend francs per meter!...

Hij zet zich schrap voor zijn opvatting over het raam.

— Een raam is verticaal. Van de vloer tot het plafond, en daarmee uit. Daar is niet aan te tornen. Het horizontale raam heeft een hoge lichtinval, het verlicht plafond noch vloer. Terwijl het hoge raam zowel de vloer als het plafond verlicht. Kijk maar eens naar de prachtige ramen van de achttiende eeuw! Het raam, dat is de mens. Wat beveelt U aan voor de steden? Grote gebouwen, kazernes, die het persoonlijke leven doden? Of de kleine huizen, die het in stand houden?

Iedere aanval gaat rustig aan hem voorbij. Zijn kalmte is zo verheven, dat onze ironische opmerkingen en onze vragen versterven ter hoogte van zijn grijze slobkousen.

— De grote gebouwen voor bepaalde doeleinden —... voor gemeenschappelijke woningen... de enige manier om eruit te komen... Voor de andere, de kleine... natuurlijk is het zalig zijn huisje met zijn tuintje te hebben. Maar dat kost U tweemaal zoveel.

Kort geleden liet de burgemeester van Le Havre aan Claudius Petit, Minister van Wederopbouw, een huisje zien op een verder onbebouwd terrein.

— Kijk, Excellentie, dat is het beste: dat huisje, dat slechts 2 millioen kost!...

— Ja, Burgemeester, maar de water-, gas- en electriciteitsleidingen, de trottoirs, wie moet dat betalen? Ik! In dat geval... is twee millioen wel wat duur!

Zulk een verheven rust straalt van Perret uit, dat ik hem nauwelijks durf vragen: „Moet het bouwen gestandaardiseerd worden?" De pasklare en in drie schroefdraaien ineengezette loodsen lijken mij zijn genie zo onwaardig, dat ik mijn vraag slechts

fluisterend kan stamelen: het vermetele antwoord verplettert mij.

— Het bouwen standaardiseren? Natuurlijk! Bent U er zelf geen voorbeeld van? Neem Uw jas eens! Tja, de schilderachtigheid! De prefabricage dateert van Babylon, toen men de eerste baksteen heeft gemaakt. Wanneer men gelijk bouwt, bouwt men veel goedkoper. De Bristolfabrieken voor vliegtuigen maken huizen van aluminium. Men smijt ze op een vrachtauto. Klaar! Daar zit een geweldige toekomst in!

Stralend vervolgt hij:

— Hoe meer er gelijk zijn, hoe beter! Kunst ontstaat door de schikking van de blokken. We zullen huizen maken, gegoten uit één stuk, van aluminium. Het oude bouwen is dood. Anders zullen wij nooit meer in huizen leven!...

— En de schoonheid?

Hij weifelt even. Zijn monocle trilt op zijn borst, aan het einde van het zwarte koord.

— De schoonheid?... Daarover te spreken is moeilijk! Toch is het onze enige zorg! De schoonheid, dat is de juiste verhouding, en de juiste verhouding, dat is de mens. „In een gebouw moet geen gedeelte worden geduld dat enkel ter versiering dient, maar steeds strevend naar schone verhoudingen, moet men alle onderdelen, nodig om het gebouw te schragen, tot een sieraad maken", zegt Fénelon.

Zo duldde Auguste Perret in het Théatre des Champs Elysées als versiering slechts wat nuttig was: het orgel, het plafondscherm om de electrische lampen te maskeren, luchtroosters, balustraden.

— De stof is niet gebrekkig, het is de mens... Met de armste stof, kalksteen, heeft men onze Romaanse kerken gebouwd. Zelfs met aluminium kan men schoonheid scheppen. Kijk maar naar die grote vliegtuigen, die met duizelingwekkende snelheden de ruimte doorkruisen. Waarom zouden onze huizen niet even mooi zijn als zij? Trouwens, ook zij zijn architectuur. Beweeglijk of onbeweeglijk, alles wat ruimte inneemt behoort tot haar gebied.

En de vader van de volstrekte bouwkunst, bereid tot alle vermetelheden van de toekomst, die in iedere stof een schoonheid scheppende kracht ziet, doet mij uitgeleide langs de trapleuning, soepel als een bloemstengel, en langs de gemakkelijke treden van zijn atelier.

— Ze zijn 13 × 39: de pas van Marie-Antoinette. Ik heb hem gemeten in Trianon. *Paul Guth*

Boekbespreking

Ernst Egli. Die neue Stadt in Landschaft und Klima.

Verlag für Architektur, Erlenbach-Zürich, 1951.

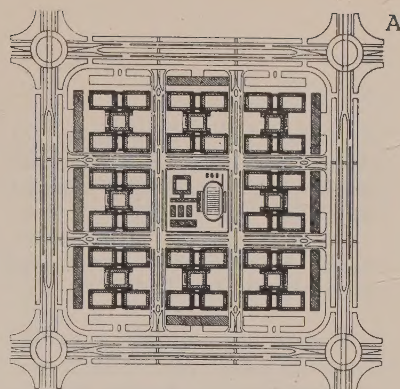
18 × 25 cm. 156 pag. 99 afb. en plattegr. geb. *f* 22.65.

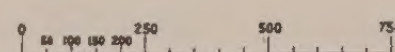
De leidende gedachte, waarvan Ernst Egli in deze uitvoerige, zij het tamelijk eenzijdige, studie uitgaat ligt zo voor de hand, dat men geneigd is uit te roepen: „Natuurlijk" of „Volkomen juist" of „Nogal glad" en daarna het boek dicht te slaan in de stellige overtuiging, dat men het ongezien met de schrijver eens is. Dat immers de structuur van een stad in hoge mate afhankelijk is van het landschap en het klimaat, waarin zij gebouwd is, zal niemand redelijkerwijze kunnen bestrijden.

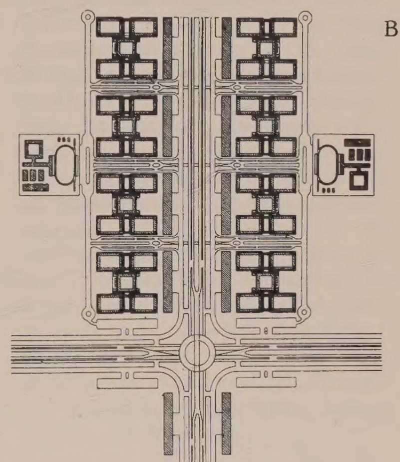
Deze waarheid als een koe mag echter nog wel eens verkondigd worden, gezien het feit dat in onze tijd voor intensieve gedachtenuitwisseling de neiging tot een „universele" oplossing zou kunnen ontstaan, die echter consequent toegepast tot allerzotste gevolgen zou leiden. Anderzijds zal echter een stad van een bepaalde grootte en met een bepaalde functie verwantschap vertonen met een andere van dezelfde grootte en met dezelfde functie, onafhankelijk van klimaat en omgeving.

Egli tracht beide aspecten recht te doen wedervaren, maar komt tenslotte toch tot de conclusie, dat ondanks alle technische vooruitgang, waardoor men bijvoorbeeld in een droge en kale steppe huizen in Europese of Amerikaanse trant zou kunnen bouwen, het klimaat en de omgeving de werkende en wonende mens nog steeds overheersen. In overeenstemming daarmee komt de schrijver tot de slotsom, dat een stad in een heet en droog klimaat „gesloten" zou moeten zijn en als geheel een contrast met de omgeving zou moeten vormen. Maar, zo redeneert de schrijver dan verder, als er dan een groot verschil bestaat tussen hoog en laag, heeft zelfs een gesloten stad niet veel geslotens meer. De stadvorm wordt dus in hoge mate door het terrein bepaald.

Erg veel houvast heeft men niet aan zulke conclusies en we kunnen niet zeggen, dat de schrijver met zijn „stadmodellen" voor een stad in de vlakte in een droog klimaat of een stad in de vlakte in een subarctisch klimaat zijn zienswijze, voor zover aanwezig, bijzonder overtuigend toelicht.

Acht Wohnviertel zur Stadt vereinigt. Anordnung A. Rings um ein Stadtzentrum. Anordnung B. Als Einzelweg eines Astes mehrerer Städte. Die Stadt beansprucht 144 ha für 53600 Einwohner. Auf 1 ha entfallen 372 Einwohner (ohne Industriequartier).

(Afb. uit Ernst Egli: die neue Stadt in Landschaft und Klima.)

In het eerste geval komt hij tot een arrangement van rechthoekige busjes, in het tweede geval tot een conglomeraat van tonnetjes, resp. met 372 en 290 bewoners per hectare, waarschijnlijk zo dicht op elkaar tegen of voor de warmte, maar naar onze smaak erg tekentafelachtig gerangschikt.

De verdienste van het boek ligt dan ook niet in de gevonden oplossingen of zelfs in een grondige beschouwing omtrent oorzaken, mogelijkheden en eisen, doch eerder in de moed een zo veelomvattend onderwerp te behandelen en zodoende de grondslag te leveren tot diepgaande studie, die dan onvermijdelijk tot een minder omvangrijk terrein beperkt zou moeten blijven. *R. B.*

Ingezonden

„Hoe anderen ons zien"

In „Forum" no. 11/1951 (pag. 327) schreef een belangstellend lezer, naar aanleiding van het „Holland"-nummer van „Werk" no. 11/1951.

Van de redactie van „Werk" ontvingen wij inmiddels het volgende commentaar daarop:

De Redactie van WERK heeft van het in „Forum" no. 11-1951 verschenen artikel over het aan Holland gewijde nummer (van „Werk") en het naschrift van de redactie (van „Forum") kennis genomen en vindt geen aanleiding daarop nader in te gaan. Zij wil slechts vaststellen dat, zoals in de inleiding van bedoeld nummer van „Werk" uitdrukkelijk werd geschreven, het daarbij alleen om een bepaald aspect van het architectonische en kunstzinnige streven in Nederland ging en dat de keuze van de voorbeelden van architectuur door de redactie, in overleg met architect H. Hartsuyker, werd gemaakt. Tegenover de onheuse bespreking van de ongenoemde inzender doet het ons groot genoegen te kunnen stellen, dat bedoeld „Holland"-nummer binnen zes weken volledig uitverkocht was.

Redactie van „Werk"

Het grote genoegen is, gelukkig, wederkerig. In de eerste plaats omdat blijkt, dat de Nederlandse architectuur zich nog altijd in een grote mate van belangstelling in het buitenland mag verheugen (hetgeen ook blijkt uit het groeiend aantal buitenlandse abonné's van „Forum", waarom wij sedert een half jaar zijn overgegaan tot het toevoegen van een „English summary" in elk nummer), in de tweede plaats omdat het vertrouwen waarvan onze redactie in haar naschrift blijk gaf, inmiddels werd vervuld: het volgend nummer van „Forum" zal gewijd zijn aan, in hoofdzaak stedebouwkundig, werk van de C.I.A.M.-groep Nederland.

Redactie „Forum"

„10 Landhuizen"

M. de R.

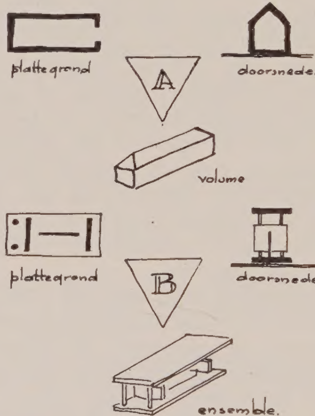
Naar aanleiding van de tien kleine landhuisjes, gepubliceerd in het laatstverschenen Januari-nummer van „Forum", heb ik van een Franse vriend, die jaren in Nederland gestudeerd heeft en met wie ik nog steeds veel over architectuur correspondeer, een brief ontvangen, die mij in verband met Uw publicatie van belang voorkomt.

Teneinde het verband van deze brief met de voorafgaande correspondentie te verduidelijken, moet ik beginnen met een korte samenvatting:

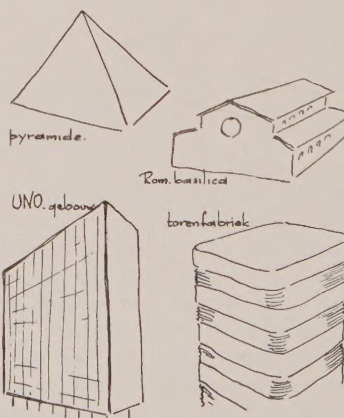
Het uitgangspunt van de architect is de *idee*. Luidt de uitdaging: Bouw een kerk, een wereldlijk gezagsgebouw, een utiliteitsgebouw, dan wel een simpel abri: de ideevorming, het zich bewust maken van de te verwekken sfeer is het eerste werk van de architect.

Sfeer bepalend zijn o.a.: de ruimte in meest algemene zin, het licht — de stof: dus het materiaal — de kleur — de geur — de temperatuur — de acoustiek; enz.

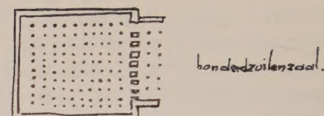
Noemt men de wijze van omzetting van de idee in materie een conceptie, dan zijn er in het bouwen der eeuwen twee middelen van conceptie in hoofdzaak te onderscheiden. Kortweg zouden we die met de algebraïsche symbolen a en b willen aanduiden.

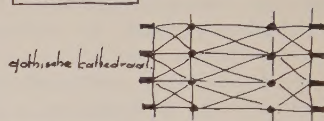

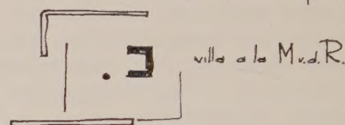
Afgezien van alle philosophie kan men vaststellen, dat er sferen zijn die men met middelen van a concipieert

en andere, welke door die van b verwekt worden.

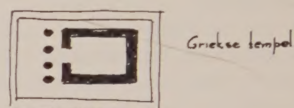

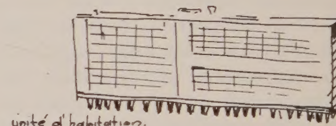

Nu eens wil men het massief, of het kristal, dan weer de verbinding of de doordringing.

Naarmate de problematiek der mensen groter wordt, treedt een combinatie van beide op.

Men verwarre deze *bewuste combinaties* echter niet met de *onderbewuste vermenging*. Deze vindt men bij het nagenoeg of geheel ontbreken van de idee (imitatie).

Maar a en b staan niet als antipoden tegenover elkaar.

Bij a fungeert een volume als gegeven (zo men wil *genomen)* ruimte, waarbinnen de elementen gehanteerd worden op een wijze *verwant* (men leze niet gelijk) aan die waarop dat in b zou gebeuren; daarnaast worden bij de laatste de elementen in een onderling verband gebracht, waarbij men muren en glasvliezen als extremen van volumen in de *aanvaarde* ruimte zou kunnen beschouwen.

Onze onderscheiding leidt echter nog tot een andere formulering:

Bij a geeft men de ruimte betekenis door de genomen ruimte; bepaling vooraf door het volume; (gegeven ruimte van beperkte meetbaarheid);

Bij b echter bepaalt men de ruimte als doel van een compositie zonder uitdrukkelijke premisse van het volume, maar met als premisse de ruimte: n.l. de gegeven ruimte van onbeperkte meetbaarheid.

Wij hebben gemeend de boven geschetste onderscheiding te moeten maken, teneinde te kunnen komen tot

zuiverder analyse van wat zich op het ogenblik om ons afspeelt en een antwoord te kunnen formuleren op de vraag, waarom er zoveel stijlloos en half wordt genoemd. Tot steun van die analyse kwamen we tot de volgende critiekvorm:

1. Invloed van de situatie:
   1e tijd
   2e plaats
2. plattegrond(en) (a of b)
3. hoofddoorsnede(n) (a of b)
4. totaal (voor a: volume
   voor b: ensemble van elementen)
   1e hoofdvorm
   2e elementen
   3e details
   4e materialen
5. conclusie

In verband met het bovenstaande moet men de volgende brief zien.

Cher Ami,

Toen de techniek nog worstelde met het ijzer, gebruikten de architecten het: Christal Palace — Paleis voor Volksvlijt — Grand et Petit Palais.

Toen de schilders worstelden met het kubisme en het abstracte — werden de architecten beïnvloed: Huisje van Schröder, Pavillon de l'Esprit Nouveau.

En nu — nu de vrije beelders experimenteren: de economen worstelen om een nieuwe huishoudelijke ordening en de industrieën tasten naar eigen mogelijkheden — nu......!

Dit is het situatie-element: de tijd: onze tijd.

Onze tijd, waarin tien landhuizen werden gebouwd...... en gepubliceerd in „Forum".

Is hier niet *de* gelegenheid geboden voor een critische en vergelijkende beschouwing en tevens een uitdaging neergelegd om te komen tot een opbouwende conclusie.

Zouden wij dat kunnen?

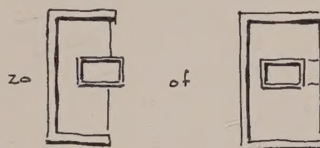
Laten wij een poging doen op grondslag van de door ons geformuleerde critiekvorm.

I.

1. Neem nu het huis in Vaassen. Daar zijn in de vrije natuur tussen de struiken elementen geplaatst zodanig, dat de diverse ruimten een gunstige bezonning kregen.
2. De horizontale doorsnede maakt de indruk van een pogen om de muren als ondoorzichtige en de glaswanden als doorzichtige schermen te gebruiken (b).
3. Daarover is één schuine plaat gelegd, (a) die hierdoor een onbeheerste vorm krijgt, doch tevens merkwaardige consequenties oplevert. Zo b.v. in de slaapafdeling, waar hij geen ruimtelijke verrijking geeft. Wellicht heeft steengaas hier zelfs een verlegenheid opgelost. De schuine stand op de garage is eveneens een demonstratie van de zwakte van het gebaar.

4a. In het ensemble der elementen valt op, dat de hoofdruimte en het terras ruimtelijk *niet* of weinig samenspelen, terwijl aan de langskant van het hoofdvertrek de ruimte is geopend; niet op het mooiste punt.

4b. Het sanitaire element in de slaapafdeling is onduidelijk, m.i. moet dit

principeel opgelost worden.
De doorgaande glaswand kan hier wel eens de verleidster geweest zijn.

4c. We kennen de muur als ondoorzichtig vlies. Dit kán een opening krijgen, maar zo'n gat moet een ondergeschiktheid blijven. Maar als de ondergeschikte de „superieur" in staat is te overheersen, dan zijn ze òf minstens gelijkwaardig òf er ontstaat een onwaarschijnlijkheid. (Terrasfront en slaapkamerfront).

4d. De verticale beschieting legt op deze willekeurigheden de nadruk.

5. Er is in Vaassen dan ook een willen naar de aanvaarding van de ruimte, maar de wetten die deze aanvaarding stellen, zijn wel vaak overtreden. Maar, mon ami, het streven ligt er en duidelijker dan b.v. in Glimmen.

II.

1. Ook hier een beboste landstreek, waar situatief met gunstig resultaat een poging gedaan is. En wij die er géén zweetdruppels over geplengd hebben, kunnen nu achteraf gemakkelijk zeggen:
2. In de plattegrond spreekt iets van structuur. Er ligt in het hoofdgebouwtje iets van de ribben, waartussen „het" gaat gebeuren. Maar het *ging* er niet tussen, zodat het hoofdvertrek een rib reduceerde tot de helft. Een herinnering aan de goede bedoeling in de gevel achterlatend (b).
3. De keuze van de onvoltooide doorsnede (ik maak ze in gedachten af)

is gevaarlijk, te meer daar hierbij de plaats van de nok voor de ruimte - binnen zo belangrijk wordt. Hier spreekt zulk een bewustheid echter allerminst. (a).

4. En dit alles demonstreren de gevels. Zie de willekeurige afwisseling in Oost- en Westkop.
   Waarom een structuurverdoezeling op de verdieping in de Zuidgevel en een schijnstructuur beneden?
   En hoe jammer, dat er later een tochtportaal nodig bleek, want nu wordt het samentreffen van hoofdlichaam en staart een jammerlijke botsing.
5. Wat hier gewild is, is niet duidelijk, misschien, omdat er zoveel gewild werd. Maar zoals gezegd, de critiek is makkelijk, maar ze is tevens de enige weg om tot verheldering te geraken. En die is nodig... zie b.v. eens in Arnhem.

III.

1. Hier ligt een hoekvormig bouwsel langs de weg, met mooi terrein in zijn „kom"; het Noorden op zijn ingangskant.
2. De plattegrond wordt door twijfel verscheurd. Een willekeurige combinatie van de elementaire gedachten uit de sferen a en b ontstond. De bedoeling was eerst de ruimte te „nemen", doch deze gedachte werd plotseling doorkruist door de charme van het werken met schermen.
   Deze invloed lijkt op de veile vrouw, die een schoon huwelijk tot een ruïne heeft gemaakt.
3. De schuine stand van het dak over het langslichaam is situatief begrijpelijk, maar het ruimtelijk antwoord blijft uit.
4. En het onbegrip blijkt duidelijk bij de behandeling van de buitenmuren, welke nu eens boven het dak verrijzen, dan weer nederig onder de vleugels van het dak worden geduwd.
5. Neen, niet alles kan, dus alles moet....... Als er géén wetten zouden zijn, laten wij ze dan opnieuw opstellen.

IV.

Maar, mijn vriend, hoe nu met de wetten in Baarn?

1. Zie je dat gebroken vlak zich heerlijk aanpassen aan dat geaccidenteerde terrein; de nok die juist de heuvelrug volgt. (b).
2. De lange wanden zijn hevig bewogen. Hoewel de ruimte „ge-

nomen" wil zijn (a) wordt er toch aangekondigd, dat er nog iets anders bestaat.
3. Maar de doorsnede drukt alle rebellie de kop in. (a).
4. Tezamen met de eenvoud van de materialen. Maar de sterke onderverdeling van de plattegrond heeft een massa steengaas te hulp doen roepen, terwijl het volume sterk lijdt onder het diep ingesneden plaatsje.
5. Zo zie je, dat b nog venijnig om het hoekje komt kijken.

V.

Als je nu naar Aerdenhout ziet, zou je zo op het oog zeggen: „Daar dan toch niet!"
1. Daar ligt een gesloten klompje tussen de steil opgaande, opdringende stammen. Maar mis, mon brave, dit op zichzelf heerlijke principe wordt niet volledig gehandhaafd.
2. Inderdaad, de plattegrond toont de genomen ruimte. Maar dit uitgangspunt is verlaten bij de trap en de keuken — niet als bewuste daad, (a) maar als noodsprong.
   Hier is n.l. ongemotiveerd een werkwijze van de sfeer van b vertaald in de volumevorming (a), waardoor duidelijk wordt, dat men eigenlijk tekort kwam. Deze geest ademen ook de erkers. Vooral die van de eethoek gaat ruimtelijk ver uit boven zijn oorspronkelijk bedoeld zijn: een bescheiden uitbouw van een kamer. Hier zit de *ruimte* half door de muur......
3. De doorsnede heeft de sfeer van a — de genomen ruimte.
4. Maar in het totaal spreekt duidelijk de ongaafheid van het volume, waarbij de uitsprong nooit uitgangspunt is geweest.
5. Voelbaar werd het zuivere parallelopipedum verlaten, maar niet met middelen, behorend bij de *sfeer* van het *uitgangspunt*.

Het begint duidelijk te worden, dat onze bedenkingen zich vooral richten tegen deze willekeurige vermengingen. Hadden de voorafgaande specimen daar iets van, ook in Bergen vinden we het terug.

VI.

1. Welk een duinen; en die wolkenlucht; en hoort ge de zee lokkend ruisen? Laten we er heen trekken. Daarvan zit iets in dat dak, die lessenaar......

2/3. Plattegrond en doorsnede „nemen" de ruimte (a) zonder problemen voor zichzelf te scheppen.

4. Maar waarvan spreekt het totaal? Van een willen naar iets geheel anders. Het driemaal gefotografeerde kopgeveltje getuigt van de wens te willen componeren met vlakken, maar waarom? Om de vlakken of om de ruimte? Want zoals boven reeds uiteengezet: dat lessenaarsdak drukt een richting uit — een richtingswil waarmee de langsgevels in harmonie dienen te zijn. En dit is niet zo.
5. Integendeel. Dit dak wordt waardeloos en de mensen leven in een lange hoge gang, hoe gezellig ze dat misschien ook vinden.

VII.

1. Zouden nu onze wensen in Rhenen in vervulling gaan, bij deze pottenbakker?
2. Het lijkt er even op, bij de structuur (b). Maar welk een organisatie. Natuurlijk kan de man zijn werk in huis hebben, maar waarom er half in en half er buiten. Alleen om dat terras?
3. Dan duikt het middel van het schaalkapje op (a), waardoor er een hoofdmoment ontstaat, wat in wezen *niet* zo bedoeld is.
4. Eigenlijk wil dit huisje in de sfeer van b thuishoren, maar zo'n schaaltje kan je lelijk dwarszitten. Maar ook het maken van de vakvullingen van hetzelfde materiaal als de structuurribben is strijdig met de geest van b.
5. Nee, ook hier vinden we het antwoord niet.

VIII.

1. Nog minder is dat echter in Bilthoven het geval.
2. De horizontale doorsnede beneden gebruikt middelen van b. Maar boven weer typisch a.

3/4. De verticale doorsnede doet een willekeurige ruimtevorm ontstaan, die het ensemble een rommelig aspect geeft met wetteloze materiaaltoepassing.

5. Indien middelen uit de sfeer a en b dooreén gebruikt worden, kan dit slechts op grond van een ordenend principe, nimmer willekeurig.

IX.

1. Een enkelvoudig middel, het volume, is gebruikt in de polder van Aalsmeer.

2/3. De plattegrond zowel als de doorsnede zijn van één geest doortrokken (a).

4. Maar welk een tegenstelling tussen die beide kopgevels. Hier kan men spreken van twee werelden, die van de eenvoudige boer en die van de rentenierende villabezitter.
   En eerlijk gezegd wekken de bovenramen (schoorsteenkanalen!!) *niet* de indruk dat ze voor een zolder bedoeld zijn.
5. Dit volume wilde nòg in *een* enkel gebaar alles bevatten en heeft daarbij meer moeten grijpen dan nodig was om zichzelf waar te kunnen maken.

X.

1. Ja, mijn vriend, ik ben er.
   Bij 's dokters sterrenwacht. Jammer van die sterrenknobbel, niet voor de dokter, maar voor het huis, vind je niet?
2. Maar het hoofdgebouwtje heeft een prachtige structuur (b).
3. En dat komt in de doorsnede terug. (b). Maar heel verdrietig is toch wel, dat de familie in de aanbouw moet huizen en boven de practijk gaat slapen.
4. Hiermede wordt de aanvankelijke indruk van een greep teruggebracht naar het economisch opdelen van de ruimte.
5. Maar ja, thuis te komen in dat portaaltje moet een feest zijn......

Wat zien we?

Steeds gaat een ontwerper, hetzij bewust of onderbewust, uit van een gedachte, maar vroeger of later wordt hem door een nevengedachte een stok tussen de benen geworpen.

Ik schrijf dit om voor die stok te waarschuwen.

Un homme averti en vaut deux.

Comme toujours
Glis Bois

Het zou onvolledig zijn als niet werd opgemerkt, dat de schrijver van bovenstaande brief overtuigd is van de toewijding van de ontwerpers van de aangehaalde projecten.

Zo ook moet worden gezegd, dat wij vele van de gewraakte fouten met de onze moeten vereenzelvigen. Dit neemt niet weg dat wij er openhartig over moeten spreken, teneinde ze ooit te kunnen vermijden. Want wij zijn verlangend overtuigd te worden door de DAAD. En die kenmerkt zich door de duidelijke expressie van een geheel volgehouden klaar idee.

Wij hoeven daarbij niet voor krampachtigheid te vrezen, want indien wij die gaan voelen betekent dit slechts, dat wij het verkeerde middel gebruiken of de middelen onjuist combineren. Laten we dan echter niet in het onderbewuste vluchten, maar laten we onze middelen bewust durven te herzien. Dit is de enige weg, waardoor een architectuur ooit groot werd of groot kan worden.

De macht te verwerven om een idee tot het einde zuiver te houden en met de middelen, harmoniërend met de sfeer van de idee tot een conceptie te brengen, is onze onbaatzuchtige gemeenschappelijke taak.

Hoogachtend,
Dirk Es